

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

***Tři sondy do pojetí středoevropského prostoru: František
Ferdinand d'Este, Karel I. a Otto Habsburský***

***Three probes into the conception of central European space:
Franz Ferdinand of Austria-Este, Charles I of Austria and
Otto von Habsburg***

Vedoucí práce:

Mgr. Filip Horáček

Autor:

Ladislav Vávra

Praha 2011

Poděkování:

Na tomto místě bych chtěl poděkovat vedoucímu bakalářské práce Mgr. Filipovi Horáčkovi za velmi vstřícný přístup při jeho vedení, za poskytnutí cenných rad i kritických připomínek a rovněž za projevenou trpělivost během naší spolupráce.

Prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „Tři sondy do pojetí středoevropského prostoru: František Ferdinand d'Este, Karel I. a Otto Habsburský“ napsal samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších zdrojů.“

V Praze dne 22. 12. 2011

Anotace:

Bakalářské práce „Tři sondy do pojetí středoevropského prostoru: František Ferdinand d'Este, Karel I. a Otto Habsburský“ si dává za cíl přiblížit koncepce politicko-správního uspořádání střední Evropy, tak jak je nalézáme v činech i úvahách klíčových osobností habsburského rodu 20. století. Práce pojednává o reformačních plánech arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, o opatřeních císaře Karla I. na záchranu rakousko-uherské monarchie a politických představách následníka trůnu již neexistující říše Otty Habsburského. Úkolem není pouze vylíčit hlavní body programů, ale vztáhnout je i na dobu, kdy vznikaly a posuzovat překážky, která stály v cestě jejich uskutečňování.

Annotation:

The Bachelor thesis „Three probes into the conception of central European space: Franz Ferdinand of Austria-Este, Charles I of Austria and Otto von Habsburg“ aims to portray the conceptions of the political-administrative organisation of central Europe as defined by the actions and thoughts of key figures of the Habsburg dynasty in the 20th century. The thesis addresses reformation plans of Archduke Franz Ferdinand d'Este, arrangements of Emperor Charles I of Austria for the salvation of the Austro-Hungarian monarchy and the political ideas of Otto von Habsburg, heir to the throne of the defunct Habsburg Empire. The objective is not merely to outline the principal points of agendas, but also to assess them in the context of the era from which they emerged and to evaluate the obstacles, which stood in the way of their realisation.

Klíčová slova:

Střední Evropa, František Ferdinand d'Este, Karel I., Otto Habsburský, politika, reformy, první světová válka, evropská integrace

Keywords:

Central Europe, Franz Ferdinand of Austria-Este, Charles I of Austria, Otto von Habsburg, politics, reforms, first world war, European integration

Obsah:

Poděkování.....	1
Prohlášení.....	2
Anotace a klíčová slova.....	3
1. Úvod.....	5
2. František Ferdinand d'Este.....	12
2.1 Životní zkušenosti.....	15
2.2 Vývoj reformních plánů.....	20
3. Karel I.	29
3.1. Zápas v čele říše.....	31
3.2. Exilové plány a analýzy „nové“ Evropy.....	38
4. Otto Habsburský.....	45
4. 1. Říšská myšlenka a idea evropského sjednocování.....	50
5. Závěr.....	57
Seznam použitých pramenů.....	61

1. Úvod

Hlavní motiv, který mě poháněl zpracovat téma koncepcí střední Evropy u Habsburků spadajících zejména do období první poloviny dvacátého století, byl zájem poodhalit závoj neuskutečněných *jiných* možností pro Evropu, tyto možnosti v prvním plánu představit a poté se na ně podívat očima tehdejších přímých účastníků historického děje. Nedávám si za cíl explicitně zodpovědět, zda takové možnosti byly aktuální šancí či pouhou hrou se slovy. Chci přehledně vyložit, jak programy u osob mého zájmu na reorganizaci střední Evropy vypadaly a až posléze je konfrontovat s dějinnou realitou, ve které vznikaly, případně ve které měly být naplňovány. Ptám se tedy a dohledávám, jaká byla vize monarchie u Františka Ferdinanda d'Este, Karla I. a Otty Habsburského a s určitou znalostí „historického zázemí“ se pokusit určit, jaká byla míra pravděpodobnosti její realizace zejména v české otázce.

Zvolené téma se dotýká, byť nikterak zásadně, oboru „alternativní historie“. Ovšem neoddávám se žádným fantaskním scénářům, s frází „co by se stalo, kdyby...“ nakládám velmi opatrně a s respektem. Inspirací mi byla kniha *Virtuální dějiny*, v níž historik a editor sborníku Niall Ferguson v esejích zkoumá, jak by se moderní dějiny vyvíjely, kdyby ve vybraných okamžicích události nabraly jiný směr.¹

Ferguson vymezuje teoretický koncept, který je oporou jeho knihy. Eseje jsou syntézou reálných, ale neuskutečněných plánů, zpětně dohledatelných alternativ, které v příslušném okamžiku hlavní aktéři brali za možná východiska, a hypotetických otázek právě onoho typu „co by se stalo, kdyby“ (se tyto možnosti udály). Spojuje faktografičnost se spekulací, která má ale jistou empirickou váhu (opírá se o dobové dokumenty, názory a postoje účastníku apod.). Zkoumání a promýšlení alternativních hypotetických scénářů označuje za tzv. kontrafaktuální myšlení.²

¹ Autoři esejí problematizují jedny z „nejatraktivnějších“ událostí moderních dějin. Už názvy kapitol mnohé napovídají; Anglie bez Cromwella, Britská Amerika, Hitlerova Anglie či Nacistická Evropa. Další se věnují Kennedymu, co přežívá atentát v Dallasu, či například představě, že se východní komunistický blok roku 1989 nerozpadá. Pánové a jedna dáma popisují dějiny, ale činí tak s nadhledem odborníků, objasňují motivy jednotlivých osobností i tlaky vedoucí k jejich rozhodnutím, což jim usnadňuje položit si některé kontrafaktuální otázky a rozvést možné odpovědi, ať už skepticky nebo s opatrným nadšením. Vždy však striktně oddělují realitu a vlastní hru s možným vývinem událostí.

² Před Fergusonem vzniklo již mnoho prací z oblasti alternativní historie a to včetně kinematografických děl. Ferguson vypichuje film *To je nádherný život* Franka Capry či populární *Návrat do budoucnosti*. Mezi historiky, co se zabývali kontrafaktuálními otázkami, byli například Charles Renouvier s knihou *Uchronie*, J. C. Squire

Dle Fergusona je relevantní věnovat se kontrafaktuálním otázkám. Koncept virtuality určitého procesu činí bez rozdílu každý historik; kontrafaktuální analýza je totiž důležitá k pochopení toho, „jaká minulost skutečně byla“. Abychom porozuměli, jak tomu opravdu bylo, potřebujeme vědět, k čemu sice ve skutečnosti nedošlo, k čemu však podle mínění současníků mohlo dojít.³

Metodologickým omezením konstrukce možné reality je přísné ctění doložitelných okolností, které v momentě, kdy chceme historii „poupravit“, tvořily dějinnou realitu. Vždy je nutné dbát na varianty, které současníci příslušné události přímo zvažovali. Tím zachováme hodnověrnost alternativě, lépe porozumíme tomu, co skutečně následovalo, a nedopustíme, abychom se posunuli do žánru čisté beletristické fikce. Velkým problémem je rozlišit pravděpodobné, leč nerealizované, od toho nepravděpodobného nerealizovaného. Mýlku můžeme minimalizovat (nikoliv plně odhalit) značným důrazem na pečlivé studium postojů jiných představitelů.

Při zpracovávání tématu politicko-správních projektů tří habsburských představitelů jsem se nejprve snažil každou jednotlivou osobnost zasadit do sociokulturního kontextu v biografické metodě. Přibližně ve druhé polovině každé kapitoly přecházím k výkladům samotných modelů monarchie a s pomocí kontextu odhadnout, čemu by v tomto virtuální modely čelily. Trochu odlišné je členění u Otty, který se postupně po roce 1945 pochopitelně vzdává reálných plánů (minimálně na úrovni veřejného působení) na obnovu monarchie a věnuje se budoucnosti Evropy. Kapitola s Ottou je jakýsi apendix tvořící takový plynulý přechod od Evropy s Habsburky k Evropě bez Habsburků.

Je potřeba uvést, že nevytvářím podobně jako Ferguson ve své knize ucelené fiktivní světy a paralelní vesmíry, mé ambice jsou o poznání skromnější, kniha mi slouží pouze jako inspirace, jako rámec, který mě přivedl k myšlence zabývat se na malém prostoru podobou alternativní historie. Nerozvíjím komplexní historickou fikci, činím jenom lehký překrok do možného virtuálna. Ferguson a jeho kolektiv autorů zachází mnohem dále. Alternativní linii domýšlí v celé své šíři a hloubce, mění osudy dějin na úrovni jednotlivců, národů i kontinentů. Můj přístup se liší. Přidržuji se stejně jako Ferguson stanovisek osobností, které

s eseji v knize *If I Had Been* či R. F. Foster s prací *Modern Ireland*. IN: FERGUSON, Niall a kolektiv. *Virtuální dějiny: historické alternativy*. Praha, Nakladatelství Dokořán, 2001, str. 20-32

³ FERGUSON, Niall a kolektiv. *Virtuální dějiny: historické alternativy*. Praha, Nakladatelství Dokořán, 2001, str. 75

měly moc mluvit do podoby Evropy, ovšem s jejich znalostí nekonstruuji kompletní nové dějiny, ale pouze se pokouším odhalit míru potenciální pravděpodobnosti uskutečnění habsburských modelů. Hlavním úkolem ale zůstává tyto modely popsat a srozumitelně vyložit.

Domnívám se, že právě představy Františka Ferdinanda d'Este, Karla I. a Otty Habsburského jsou nesmírně zajímavé nejenom pro jejich samotnou, ještě na počátku 20. století nemyslitelnou, podobu federalizovaného soustátí, ale pro českého občana mohou být i poutavou sondou do oblasti hypotetického světa, kde například Československo nezískává roku 1918 samostatnost, Masaryk se netiskne na známky a na úřadech se mluví německy.

Habsburská monarchie se na přelomu 19. a 20. století dostává do dosud nepoznaných potíží. Doposud po dobu několik staletí své existence vždy efektivně dokázala čelit vnitřním i vnějším hrozbám. Postupně se z malého švýcarského rodu habsburského stává dominantní dynastie a jedna z nejdůležitějších mocností Evropy. Od svých skromných panství ve Švýcarsku v 9. - 10. století se její vliv během takřka jednoho tisíciletí rozrostl do netušených rozměrů. Roku 1273 usedl hrabě Rudolf, jenž v roce 1278 porazil Přemysla Otakara II. v bitvě na Moravském poli, jako první z rodu na římský královský trůn (od 1438 byli Habsburkové římskými králi, potažmo císaři trvale). Habsburský rod krok za krokem rozšiřuje své državy a nejpozději od poloviny 16. století, kdy Ferdinand I. díky manželství s Annou Jagellonskou nejprve usedá na český a poté roku 1528 na uherský trůn, můžeme hovořit o habsburské hegemonii ve střední Evropě a v příštích bezmála čtyři sta letech i o nezanedbatelném vlivu na utváření dějin starého kontinentu. Roku 1516 zdědil pozdější císař Karel V. (Maxmiliánův vnuk) království Aragon a království Kastilie a stal se prvním španělským králem (španělská větev Habsburků vymřela Karlem II. roku 1700). Španělští Habsburkové vládli v letech 1580 - 1640 také v Portugalsku.

Habsburská monarchie, případně rakouská monarchie či jen Rakousko byla centralizovaná mnohonárodnostní říše, jejíž panovníci se mohli pyšnit mnohými tituly podle toho, jaká území přináležela k jejich dominiu. Evropa po staletí sleduje, jak se z hrabat stávají mimo jiné římscí králové (Rudolf – 1273), španělští, portugalscí, čeští a uherští králové či římsko-němečtí císaři. Habsburkové na počátku své cesty za mocí s úspěchy zdolají konkurenční rody a boje s dalšími feudály, ustojí v 17. století reformační bouře, aby z nich

vyšli ještě silnější. Dokážou čelit agresi Osmanské říše a vypořádají se i s rodovým vyměřením po meči roku 1740, kdy na trůn český a uherský usedá první žena arcivévodkyně Marie Terezie. Rakouský katolický absolutismus je také nucen se vyrovnat s myšlenkovými směry doby osvícenské, filosofií rozumu, střízlivosti a otázek.

Přestože se rakouští panovníci za doby svého panování dopustili mnohých omylů a doby prosperity byly střídány etapami strachu a ohrožení, reálnou mocí byli Habsburkové vždy schopni do jisté míry kontrolovat a korigovat nepříznivý vývoj, ať už za svými hranicemi nebo na domácí půdě. 19. století ale přineslo nové hrozby, které měly prověřit integritu tohoto již tradičního evropského státního celku.

Komplikace ve fungování státu pocházely už ze samotné povahy habsburské monarchie, nesmírně národnostně a jazykově roztržitého celku.⁴ Racionalismus moderního věku legitimizoval jazykové, sociální a politické požadavky jednotlivých národnostních etnik a propůjčoval dynamiku celému procesu emancipace národních hnutí. Nemůžeme ještě hovořit o bezprostředním ohrožování svrchovanosti habsburské moci, nicméně otřesy po napoleonských válkách a především později během zjitřeného roku 1848 a za rakousko-uherského vyrovnání roku 1867 naznačují, že se pozornosti netěší už pouze Vídeň, ale že svou autoritu mají v jednotlivých regionech i slova národních předáků.

Kromě vnitřních odstředivých tendencí se měnila i pozice monarchie na mezinárodní scéně. Předminulé století dalo vzniknout ambicióznímu Německu, sjednotila se Itálie, na vlnách průmyslové revoluce dramaticky roste ekonomická a vojenská síla Velké Británie a za oceánem čeká na svoji příležitost Spojené státy americké se svým netušeným hospodářským potenciálem.

Rakousko-Uhersko se nachází na počátku 20. století v nezáviděníhodné situaci, je ohrožována jak zevnitř bujícím nacionalismem, tak imperiálními tendencemi moderních států mezi kterými se etablovala zvláštní strategie formování velmocenských vojenských bloků. Tradiční Evropa podle mnohých přestala existovat.⁵

⁴ Obyvatelstvo Rakouska-Uherska mělo roku 1910 zhruba následující složení: Němci – 12 mil. (23%), Maďaři – 10 mil. (19 %), Rumuni – 3 mil. (6 %), Slované – 23,5 mil. (45%), ostatní – 2,5 mil. (5%). Sečteme-li tedy „poddanské národy“ Slované (včetně Poláků) a Rumuny vyjde nám, že měly v říši většinu. Z toho konstituční Rakousko mělo složení: Němci - 9,9 mil (35%), Češi – 6,4 mil. (23 %), Poláci – 4,9 mil (17%), Rusíni - 3,5 mil (12 %), Slovinci – 1,2 mil (4 %). Uhersko: Maďaři – 9,9 mil. (54%), Rumuni – 2,9 mil (16%), Slováci – 1,9 mil. (10,7%), Němci – 1,9 mil (10,4%), Rusíni – 464 tis. (2,5 %), Srbové – 462 tis. (2,5%), Chorvaté – 195 tis. (1,1 %). IN: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 361-365.

⁵ Mohutná vlna nacionalismu umlčela myšlenky evropanství a procesy na sjednocování států. Vznikají výbojně zahraniční politiky a různá pan-hnutí, jako byl pangermanismus, panslavismus, panturkismus a podobná. Po

Když čas ukrájuje poslední hodiny 19. století, na císařském trůně sedí stařícký mocnár František Josef už takřka 52 let. Jeho vláda je poznamenána rutinérstvím, strnulostí, neosobním přístupem a důrazem na úřednický formalismus.⁶ Pul století vyčerpávající vlády nad tak nehomogenním útvarem připravila Františka Josefa o elán a energii pustit se s vehemencí do reformy říše.

Připomínám, že projekty integrace a jiné modely spolupráce středoevropských států nejsou od 19. století nic nového. Všeobecně známy jsou snahy Františka Palackého (1798-1876), vedle něho jmenujme Poláka Czartoryského (1770-1861), Rumuna Aurela Popoviciho (1863-1917), Rakušana Karla Rennera (1871-1950) a Maďara Oszkára Jásziho (1875-1957). Pozornost vyvolaly i plány Maďara Mikolóse Wesselényiho z roku 1843 či koncepce Chorvata Ognjeslava Ostrozinskiho (1817-1890). Z českého a slovenského prostředí to jsou názory Bohumila Šmerala (1880-1941) či Milana Hodži (1878-1944) o kterém ještě bude řeč. Všechny tyto modely mají společné, že nepočítají ve své integraci s Německem.⁷

Chci přiblížit, jak se těchto plánů, reformy a programů ke strukturální podobě střední Evropy ujali ti habsburští představitelé, na jejichž bedrech spočinul či měl spočinout osud celé monarchie; přímého následníka trůnu arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, posledního císaře Karla I. a císaře bez trůnu, syna Karla I., Otty Habsburského.

Ještě poznámka k postupu práce. Svou pozornost jsem zaměřil na recepci sekundárních zdrojů především proto, že původní literatura odhalující výše zmiňované úvahy sledovaných Habsburků je často psána v německém jazyce, kterým bohužel nevládnou. To platí zejména u Františka Ferdinanda d'Este a Karla I.

Pokusil jsem se nicméně zmapovat spektrum zdrojů, kde jsou tyto prapůvodní úvahy k nalezení.

roce 1875 se začíná hovořit, že „Evropa už neexistuje.“ IN: VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha, Lidové noviny, 2004, str. 104-110.

⁶ Leopold Wölfling, člen habsburského domu, který se vzdal roku 1902 šlechtického titulu, si všímá ze své osobní zkušenosti s císařem, že „panovník bývá hermeticky uzavírán a nic nedosáhne jeho sluchu, co neprojde ministerským sítem. (...) Jeho okolí zamezovalo, aby se k jeho sluchu dostaly věci překvapující a pečlivě napřed nepřipravené.“ IN: WÖLFLING, Leopold. *Habsburkové ve vlastním zrcadle*. Praha, 1921, str. 136. Ve značně nastylizovaném románovém životopisu Františka Ferdinanda d'Este Ludwiga Wíndera *Následník trůnu* se dokonce hovoří o „kabinetu mumií.“ IN: WINDER, Ludwig. *Následník trůnu*, Praha, Aurora, 1997, str. 340.

⁷ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009, str. 16-17.

Plány Františka Ferdinanda z období přelomu století jsou popsány v knize *Kaiser Franz Joseph* (1924) Alberta von Marguttiho. V pamětní knize *Heinrich Lammasch* (1922) profesora Heinricha Lammasche, posledního předlitavského ministerského předsedy Rakouska-Uherska, je celá kapitola věnována vývoji úvah Františka Ferdinanda. Další paměti maršála Conrada von Hötzendorfa *Aus meiner Dienstzeit* (1922) obsahují mnohé cenné informace ze zákulisí politiky předválečného a válečného Rakouska-Uherska. Jedná se o čtyři údajně pro čtenáře těžko stravitelné objemné svazky. Hrabě Czernin, blízký spolupracovník Františka Ferdinanda a za Karla I. ministr zahraničí monarchie, krátce po válce sepsal knihu *Im Weltkrieg* (1919), kde předložil mimo jiné slyšení a tajná memoranda, která vedl s arcivévodou Františkem Ferdinandem. Část z nich byla také otištěna v prvním čísle českého čtvrtletníku "*Naše Revoluce*". Zpětný kritický pohled na válečné události a politiku Františka Ferdinanda nalezneme u generála Auffenberga v díle *Aus Österreichs Höhe und Niedergang* (1921). Další cenné informace jsou k dispozici v práci Henry Wickham Steeda *Through Thirty Years* (1924). Konečně velkým inspiračním zdrojem následníka trůnu byla Popovicioho kniha *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich* (1906), o které ještě bude později zmínka.

Podobně jako u Františka Ferdinanda se i o Karlovi I. můžeme mnohé dovědět z pamětí hraběte Czernina *Im Weltkrieg* (1919) a maršála Conrada von Hötzendorfa *Aus meiner Dienstzeit* (1922). Politik a právník Arthur Polzer-Hoditz vypracovával plán plné federalizace říše v době, když byl ještě Karel I. na trůně. Syntéza představ jeho a Karla I. je zpracována v knize *Kaiser Karl* (1929,1980). Dobu exilu a tehdejší diplomatickou činnost sesazeného Karla sleduje Karl Werkmann v jeho *Der Tote auf Madeira* (1923). Bohatý zdroj informací o představě střední Evropy a projektu Podunajské federace jsou dopisy, které psal v letech 1919-1920 do celé Evropy, kupříkladu papeži Benediktovi XV., španělskému králi Alfonsovi XIII., králi Spojeného království Jiřímu V. a mnohým francouzským představitelům. Sjednocení těchto představ a hlavně i retrospektivní pohled na své dva roky vlády je k nalezení v jeho knize ze září 1920, ta je uložena v archivu Habsburků. Z Madeiry, posledního útočiště Karla I. před smrtí, máme dva dokumenty; *Memorandum pro Lethbridge*, kde sesazený císař analyzuje situaci v nástupnických státech a pak zejména z ledna 1922 návrh nové ústavy, který je označen "*Rozdělení a uspořádání Rakouska a jeho politické cíle*", ten je dle slov bývalé tiskové mluvčí Otty Habsburské Evy Demmerleové (*Císař Karel I.*) taktéž uložen v archivu Habsburků.

Otto Habsburský byl pilný v literární činnosti, obrázek o jeho vizích si můžeme udělat z bezmála třiceti titulů, historik Václav Veber (*Dějiny sjednocené Evropy*) ale i další čerpají z výboru esejí *Úvahy o Evropě* (1993), kde Otto nastiňuje možný vývoj evropského dění s důrazem na pochopení vývoje ve středoevropském prostoru a jeho začlenění do západního okruhu. Otto byl aktivním členem Evropského parlamentu (EP) v letech 1979 až 1999 za Křesťansko-sociální unii Bavorska (CSU), svoje představy a přání vtiskl i do podoby Panevropského hnutí. Zdrojem informací o jeho modelu Podunajské federace a důvodech jejího krachu jsou mimo jiné šestidílné paměti Winstona Churchilla *Druhá světová válka*, konkrétně část pátá (1951) a šestá (1953) obsahuje relevantní poznatky.

2. František Ferdinand d'Este

Těžko bychom hledali kontroverznější a méně oblíbenou postavu mezi habsburskými arcivévody než byl ve své době František Ferdinand d'Este (18. prosince 1863, Štýrský Hradec – 28. června 1914, Sarajevo). Celým jménem František Ferdinand Karel Ludvík Josef Maria arcivévoda Rakouský – Este byl nástupcem trůnu v habsbursko-lotrinské linii rodu.⁸ Byl považován za zadumaného, vážného člověka, o lidech se často vyjadřoval s despektem, byl nedůvěřivý, ješitný a s postupujícími roky i značně podezíravý. „Byl příliš pyšný, než aby koketoval s popularitou, a příliš opovrhoval lidmi, než aby dal na jejich úsudek,“ uvedl jeden z jeho přátel.⁹

Získat si následníkovou důvěru nebylo nic snadného, i na své nejbližší spolupracovníky se díval velmi kriticky a dával jim to náležitě najevo. Nikterak výjimečně podléhal výbuchům hněvu, těžko ovládal svůj občasný zuřivý vztek a přímo nesnášel, když rozpoznal náznaky, že ho někdo podceňuje či nebere vážně. Byl připraven se rvát za své přesvědčení i v případě, že mu to nepřinášelo body u veřejného mínění.

Vedle unáhlenosti a prchlivosti byl u lidí stigmatizován lakotou, především pro způsob spravování jeho soukromých panství, obrovskými sbírkami a mimořádnou loveckou vášní. Touha v hromadění majetku a horlivé sběratelské aktivity neunikly ani jeho blízkým kolegům. Hrabě Ottokar Czernin, ministr zahraničí Rakouska-Uherska za první světové války, o něm ve svých pamětech píše: „Nebudu se pokoušet omlouvat určité rysy jeho charakteru. Nelze popírat ani jeho výrazné sobectví, ani tvrdost vůči utrpení těch, kteří mu nebyli osobně blízcí. Dále jej učinila nenáviděným jeho přísná finanční opatření a jeho neúprosnost vůči každému podřízenému, o kterém se domníval, že se dopustil i té nejmenší nepoctivosti. Anekdoty o tom jdou do stovek a zčásti jsou pravdivé, zčásti falešné.“¹⁰

Není divu, že si František Ferdinand udělal za svůj život nemalý počet nepřátel. Přestože sídlil na zámku Konopiště v českých zemích a přestože si za ženu vzal příslušnici jednoho z nejstarších českého šlechtického rodu Žofii Chotkovou, nikdy se u Čechů netěšil

⁸ Od doby, kdy se jediná dědička císaře Karla VI. Marie Terezie provdala v roce 1763 za vévodu Františka Štěpána Lotrinského, se rod jmenuje „Habsbursko-Lotrinský“.

⁹ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha, BRÁNA, a.s., 2007, str. 186.

¹⁰ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha, BRÁNA, a.s., 2007, str. 194.

velké oblibě. Rezervovanost vůči jeho osobě ale nebyla jenom na české straně, mnohem vyhocenější vztahy mel František Ferdinand s maďarskou aristokracií a představiteli uherské politiky. Ani u rakouské šlechty se nedočkal vřelého pochopení. A už vůbec s ní nemohl počítat u všenecký ideologů.¹¹ Jeho život byl plný nepřátel a sporů, musel se vyrovnat s velkými očekáváními, která do jeho nástupnické osoby vkládali mnozí reformně orientovaní politici i řadoví lidé, čelit nepřátelství ze samotného středu říše, ze strany císaře i mnohých národu, kterým každým rokem rostlo sebevědomí. Bojoval s nemocemi, konvencemi a se svoji vzpurnou povahou.

Arcivévoda tak nenechával prakticky nikoho chladným, co se týká hodnocení a sympatií k jeho osobě. Podobně jako on sám vnímal skutečnost do jisté míry optikou černobílých brýlí i jeho okolí a veřejnost samotná oscilovala pouze mezi velkou oblíbeností a především striktním odporem. Kořeny jeho psychologického obrazu můžeme hledat jak v jeho genetické výbavě, tak nabytými životními zkušenostmi.¹²

František Ferdinand d'Este byl potomek habsbursko-bourbonské rodinné větve, jeho otec Karel Ludvík byl arcivévoda rakouský, mladší bratr císaře Františka Josefa I., jeho matka Marie Annunciata zase dcera bourbonského krále obojí Sicílie Ferdinanda II. V jeho krvi se tak míchaly dispozice dvou historických dynastií. Starorakouské úcta k tradici, důstojnosti a hlubokého katolického založení se mísila s ostrou vášnivostí, pýchou a autokratickým odporem k čemukoliv, co mu nebylo po vůli.

Tak jak bylo u rakouských arcivévodů zvykem, i Františkovi Ferdinandovi byla poskytnuta vynikající studia a přísná výchova. Společně se svým bratrem Ottou se učili francouzštině a angličtině, ale také vzhledem k mnohonárodnostnímu státu maďarštině, italštině a češtině. Františkovi Ferdinandovi jazyky moc nešly. Krom toho probíhala výuka náboženství, počtů, dějin, zeměpisu, šermu, jízdy na koni, tance, gymnastiky a plavání. Bylo

¹¹ Jinak také pangermanismus. Roku 1897 založené Všenecké sjednocení George Schönererem bylo nacionalistické rakouské hnutí usilující o připojení k silné německé říši. Útočilo proti Židům, katolíkům a Habsburkům, které členové hnutí obviňovali z „poslovanšťování“ rakouské říše. Jak zevrubně popisuje Brigitte Hamannová ve své knize *Hitlerova Vídeň*, hnutí se stalo jedním ze základních inspiračních zdrojů politiky Adolfa Hitlera. IN: HAMANNOVÁ, Brigitte. *Hitlerova Vídeň*. Praha, Prostor, 2001.

¹² Jestliže v monografiích o Františku Ferdinandovi d'Este u Pernese (*O trůn a lásku*) i Galandauera (*František Ferdinand d'Este – Portréty*) nalezneme kromě zmíněných problematických charakterových rysů arcivévody i smířlivá slova, u britského historika A. J. P. Taylora (*Poslední století habsburské monarchie*) se dočkáme pouze velmi příkrých odsudků. Pro ilustraci: „František Ferdinand byl ve skutečnosti jedním z nejhorších produktů Domu habsburského: byl to reakcionář, člověk klerikální, brutální a zpupný. (...) Byl naplněn žárlivostí na uherskou svobodu a přál si, aby bylo Uhersko podřízeno stejné nadvládě jako ostatní. (...) Jeho ideálem byl absolutistický militarismus.“ In: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 303.

toho mnoho a nebylo to pro děti vůbec jednoduché. Sám František Ferdinand se v dospělém věku vyjádřil o způsobu vyučování opovržlivě, svou netrpělivost vyjádřil slovy: „učili jsme se všechno a vůbec nic pořádně nevíme.“ Jak upozorňují mnozí historici, arcivévoda, byť inteligentní a podle svědectví mnohých učitelů dobře zvládající učební látky, se nikdy nenaučil metodickému a objektivnímu myšlení.¹³

Jeden ze zlomových okamžiků života Františka přišel roku 1875, v době jeho dvanáctých narozenin. Ve Vídni zemřel jeho vzdálený příbuzný bohatý a bezdětný arcivévoda František V. d'Este, vévoda z Modeny, Massy, Carrary a Guastally. S vědomím, že je posledním nositelem jména Modena a Este určil ve své závěti, že zanechá své jmění co nejvýše postavenému Habsburkovi, který přijme jméno Este a zaváže se, že bude usilovat o dobytí vlády v Modeně. Syn Františka Josefa, korunní princ Rudolf jako budoucí císař nepřicházel v úvahu, poněvadž to jej z regentství ve výše zmíněných oblastech vylučovalo. Proto František V. ustanovil svým univerzálním dědicem nejstaršího císařova synovce, nezletilého Františka Ferdinanda. Ten zdědil paláce a činžovní domy ve Vídni (Modenský palác), v severní Itálii zámek Catajo, palác v Benátkách, vilu d'Este v Římě, panství a zámek Chlum u Třeboně, peníze v bankách a sbírky uměleckých předmětů, sbírku zbroje, palných a chladných zbraní. To Františku Ferdinandovi, nyní už s přídomkem d'Este, zaručilo materiální nezávislost, jiným příslušníkům rodu odepřenou.¹⁴

Další událost s dalekosáhlými důsledky pro mladého arcivévodu i samotnou habsburskou monarchii přišla roku 1889. Do této chvíle nebyl důvod předpokládat, že dospívající František bude někdy v pozici následníka trůnu. Tím byl korunní princ Rudolf, syn císaře Františka Josefa I., vrstevník Františka. Svou těžkou roli, umocněnou otevřenou nedůvěrou svého otce císaře v jeho schopnosti a proděláním těžkého onemocnění kapavky, Rudolf jen stěží zvládal, rozhodl se Rudolf skoncovat se životem.¹⁵ Jeho sebevražda obrací Františkovi životní perspektivy naruby a on se najednou ocitá v pozici následníka trůnu Rakouska-Uherska.

Již zde se můžeme povšimnout prvních arcivévodových politických postojů, které ale v příštích mnoha letech dojdou ještě mnoha korekcí a proměn. Rudolf, o pět let starší než

¹³ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha, BRÁNA, a.s., 2007, str. 49.

¹⁴ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*, Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 18.

¹⁵ Údajnou hlavní příčinou jeho skonu mohlo být ale nešťastné manželství se Štěpánkou Belgickou, kterou Leopold Wölfling, habsburský arcivévoda, který se roku 1902 vzdal šlechtického titulu, jízlivě označuje jako „chladnou blondýnku s ledovým čepcem“. IN: WÖFLING, Leopold. *Habsburkové ve vlastním zrcadle*. Praha, 1921, str. 73-74.

František, sice nestačil utvořit za svého života ucelený program, ale některé z jeho postojů jsou známy. Jak ještě dále uvidíme, obrovský rozdíl mezi oběma následníky byl v poměru k Uhrám. Zatímco František je považoval za největší zdroj potíží říše, Rudolf si je oblíbil. Ve vztahu k sjednocenému Německu byl od počátku Rudolf rezervovaný, ale postupem času k Bismarckově politice zaujal ostře nepřátelský postoj, dokonce uvažoval o sjednocení Slovanů pod Rakouskou říší. V německé otázce své postoje oba arcivévodové sdíleli, i František Ferdinand cítil značný odpor k pruskému velikášství a nabubřelosti.

Smrt Rudolfa především zklamala liberální kruhy, ty co očekávaly spravedlivější řešení palčivých národnostních otázek, zármutek vládl i mezi Čechy: „ (...) korunní princ Rudolf jevíval se býti národu českému v trudech jeho utrpení a jeho zápasu nejednou jakoby poslem a slibným zvěstovatelem dnů lepších, proměny utěšlivější v osudech našich a zaslíbením vítězství spravedlivé, velké věci naší,“ oznamovaly Národní listy 31. Ledna 1889.¹⁶

2.1 Životní zkušenosti

Sledujme nyní už, jaké zkušenosti přímo formovaly politický postoj, který chtěl po své korunovaci císařem vtisknout do podoby jeho říše.

František Josef I. vyslal v roce 1891 Františka Ferdinanda na svou první oficiální diplomatickou cestu a to hned do carského Ruska. Tato návštěva zanechala v následníkovi hluboké stopy a změnila jeho nazírání na mezinárodní otázky. Na každém kroku na něj dýchala velkolepost, pompéznost a byla mu prokazována nejvyšší možná úcta. Podmanivá síla mohutného Ruska podpořená tradičními ceremoniemi si získala srdce následníka trůnu s takovou jistotou, že myšlenku trvalého přátelství s ruskou říší až do své smrti nikdy neopustil.¹⁷

Když se František Ferdinand vydává na jeho proslulou cestu kolem světa v letech 1892-1893, je jeho hlavním motivem zájem o cizí kultury, umění a rozmanitost přírody. Za

¹⁶ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha, BRÁNA, a.s., 2007, str. 60.

¹⁷ Car se údajně v roli hostitele doslova překonával, Františka ubytoval ve vznešené Ermitáži, poskytl mu dva německy hovořící generály, kteří ho doprovázeli během celého tří denního pobytu, nachystal několik loveckých honů a nádherný ples, kde si rakouský arcivévoda zatancoval s carevnou. Car se jal bojovat o přízeň budoucího císaře se vši vervou a můžeme pouze spekulovat, jak by vypadaly mocenské bloky v případě, kdyby Alexandr III. neumřel v pouhých 49 letech (1894) na onemocnění ledvin a k moci se dostal i sám František Ferdinand.

čtrnáct měsíců svého putování kolem světa urazil 70 000 km. Žádný den tohoto velkého putování nezůstal bez zápisu v arcivévodově deníku. Loď pojmenovaná Císařovna Alžběta pluje na jih podél dalmatského pobřeží a dále zamíří k Suezskému kanálu. Do svého deníku si zapsal: „Je velmi potěšující, když vidíme, jak příslušníci nejrůznějších národností a zemí jsou kamarádsky spojeni. Němci z Dolního a Horního Rakouska, z Vídně, Slované z Čech, Přímoří a z Dalmácie, Italové a Maďaři smíšení v pestré směsi. Nehledě na národnost cítí se každý jednotlivec tohoto mužstva sjednocen ve služebním svazku pod jedinou, slavnou vlajkou.“¹⁸

Arcivévoda věnuje mnoho prostoru popisu přírodních scenérií, navštívených míst, kulturních památek a samozřejmě i své životní vášni lovu. Kromě toho můžeme ale tu a tam vyzorovat soudy a hodnocení podob zahraničních států. Obzvláště zajímavě se jeví popis Kanady a USA, které obsahují nejvíce kritiky z celého arcivévodova obsáhlého deníku a cestopisu. Arcivévoda vytýká Americe a Američanům „tanec kolem zlatého telete v podobě dolaru“ nelíbí se mu celý americký životní styl „bezpříkladné bezohlednosti (...), kde vystupuje do popředí nejkřiklavější egoismus, který vidí v lidech jen objekt využívání, nikoliv cítící bytost.“ Ani o americké svobodě tisku neměl František Ferdinand příznivé mínění.¹⁹

Přestože se o nadšení Františka Ferdinanda z návštěvy USA nedá mluvit, v jedné záležitosti ho Spojené státy imponovaly, byť o tom ve svém deníku nerefereje, a to svým uspořádáním na federativním principu.²⁰ Později, když bude koncipovat svou ideu reformovaného Rakouska, bude k systému USA pozorně přihlížet.

Dva roky po návratu z cest přichází pro Františka Ferdinanda šok. Lékaři mu zjistili vážné onemocnění – tuberkulózu plic. V tehdejší době nebyla ještě známa účinná léčba, a proto s tuberkulózou následník trůnu bojuje takřka po tři roky. Kromě fyzického vyčerpání a chronických potíží, kterých se již nikdy František Ferdinand nezbavil (pokašlávání a časté nachlazení), zanechalo onemocnění citelné šrámy na jeho duši. Odborná literatura uvádí, že tuberkulóza může trvale ovlivnit pacientovu psychiku. Trvalé změny v podobě náladovosti,

¹⁸ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha: BRÁNA, a.s., 2007, str. 77.

¹⁹ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*, Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 41.

²⁰ Spojené státy jsou nejstarší federací světa a Františka Ferdinanda musela nezpochybnitelná účinnost takového zřízení v případě USA deroucí se k pozici světové velmoci, jistě imponovat. Ve federaci jde o složený stát, skládající se z jednotlivých států - členů federace s různým označením (státy, země, republiky, kantony, provincie). Ve federacích je svéprávné postavení jednotlivých členských států zajištěno ústavou nebo smluvně a nemůže být měněno jednostranným rozhodnutím centrální moci. Státní moc je ve federaci rozložena mezi federální orgány a orgány členských států.

podrážděnosti a vznětlivosti.²¹ Vážná nemoc arcivévodu trvale poznamenala. V průběhu nemoci arcivévodů přibral na váze a stal se z něj silnější muž.

Tuberkulóza bývala smrtelná choroba a nakažený neměl žádné záruky, že se uzdraví. Ani František Ferdinand nebyl výjimkou a chtěl nechtěl se musel podrobit klidu a přísnému dozoru lékařů. Izolace jenom přispěla k rozvoji jeho už tak silné podezíravosti. Jeho osobní lékař dr. Eisenmenger líčil jeho nespokojenost: „Podezíral, že jeho mocní nepřátelé u dvora a v politice jej pod záminkou nutnosti přísné léčby izolovali, vzdálili z vlasti, a tak zneškodnili. Našli se lidé, kteří jej v tomto podezření utvrzovali, aby si získali jeho přízeň a důvěru.“²² Jeho zlost ještě zesílila, když se dověděl o článkách v maďarském tisku, který si v této těžké době udělal z Františka Ferdinanda terč a psal o tom, že „rozhodující vídeňské kruhy jej již považují za mrtvého.“²³ U někoho, kdo cítí k Uhrám silné antipatie, zapůsobí podobné jednání jako rudá barva na býka. Impulzivní a hrdý František Ferdinand se definitivně utvrzuje v názoru, že proradný maďarský národ potřebuje zkrotit a v pozdějších úvahách se bude také uherské otázce věnovat ze všech nejkonkrétněji. Údajně jednou prohlásil o Maďarech: „Byl to nevkus od těchto pánů, že vůbec přišli do Evropy.“²⁴

Pojetí středoevropského prostoru i orientace zahraničně politická Rakouska-Uherska doznávala v čase u Františka Ferdinanda změn. Aby efektivněji dokázal vyhodnocovat a řešit potíže, kterým za jeho vlády, jak předpokládal, bude čelit jeho říše, vybudoval si kolem sebe tým poradců. Jeho malá kancelář sídlící v Dolním Belvederu se během let proměnila v důležité vojenské arcivévodovo centrum. A nedá se říci, že by ve svém týmu upřednostňoval určitý národ před druhým. K formulování svých politických stanovisek si vytvořil sbor rádců, kteří se přímo podíleli na mocenských koncepcích. Nejpočetnější zastoupení měli rumunští politikové, kupříkladu Augustin Bunea, Aurel Popovici, Iuliu Maniu nebo rumunský duchovní Miron Cristea a Alexandr Vaida-Voevod, poslanec uherského sněmu, který po první světové

²¹ Winder ve své beletrizované biografii, či spíše přesněji v dramatinovaném románu podle historických reálií, kde prostředí habsburského dvora funguje jako nástroj k vytváření působivé fabulace, Františka Ferdinanda líčí jako nenadaného a neoblíbeného chlapce, který ale urputně touží dosáhnout svých cílů. Následník zde vystupuje až jako nešťastný člověk; je přepadáván neklidem, nedůvěrou, nespokojeností, má silnou potřebu druhým dokazovat svoji moc, je neustále fixován na domněle úspěšnějšího druhého (císař), dostává se opakovaně do slepých uliček a přesto (právě proto) dychtivě usiluje o moc. Můžeme spekulovat, do jaké míry je to umělecká dramatinace autora, stylizovaného portrétu arcivévodů, ale i rozkladných procesů uvnitř panského habsburského domu. Čtení je to každopádně fascinující. IN: WINDER, Ludwig. Následník trůnu. Praha, Aurora, 1997, str. 361, 474.

²² GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 94.

²³ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 95.

²⁴ SETON-WATSON, Robert William. *Sarajevo*. Praha, Melantrich, 1929, str. 86.

válce dokonce dvakrát zastával funkci rumunského ministerského předsedy, dále Milan Hodža a Kornel Stodola, představitelé Slováků, Edmund Steinacker a Rudolf Brandsh, mluvčí Němců žijících v Uhrách, z Čechů Karel Šviha či dvorní kaplan dr. Dvořák, Košť Lewyckij za Ukrajince či dr. Twardowski za Poláky.

Hlavní koordinátor či chceme-li ten co měl následníkovým vizím dávat tvárnost a dynamiku byl Alexandr Brosch von Aarenau. Do čela úřadu nastoupil roku 1906 a spokojenost s jeho službami u Františka Ferdinanda neustále rostla. Pod Broschovým vedením se kancelář proměňuje v neobyčejně výkonnou centrální služebnu, která se už nevěnuje zevrubné analýze denního tisku a vojenské agendě, ale stále výrazněji zasahuje i do politických otázek a chystá půdu pro nerušené převzetí moci Františkem Ferdinandem po smrti císaře.²⁵ Z čistě miniaturního vojenského štábu se kancelář promění v politický subjekt značného významu, kde se zrodily základní reformní plány na přestavbu habsburské říše.

Jaké ty plány byly a co vůbec František Ferdinand d'Este zamýšlel? Víme, že byl v opozici vůči značnému množství zájmových skupin. Jako úhlavního nepřítele vnímal uherský stát, rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 považoval bezmála za státoprávní katastrofu. Za jádro problémů vnímal nevyvážené postavení Uher v říši, jejich požadavky prakticky bez výjimky směřovaly vždy k dalšímu posilování národní suverenity. České země (země Koruny české), přestože se její představitelé čím dál častěji rozhodně nedrželi zpátky a hlasitě kritizovali říši z národních pozic, nikdy nebyly v centru zájmu Františka Ferdinanda. Jeho pozornost patřila Uhrám, české země vnímal buď jako „ty husity“ nebo vyjadřoval strach, aby „se z nich nestali druzí Maďaři“. Zaujetí Uhrami je zřejmě příčina, proč je zanedbal i ve svých počátečních konstruktech trialismu.²⁶

František stál v opozici i vůči samotnému císaři Františku Josefovi I. a vztah to byl komplikovaný hned na několika úrovních. V osobní/soukromé rovině se střetávaly dva základní principy; následníková láska k ženě, Žofii Chotkové, kterou zpočátku nemohl podle

²⁵ Brosch platil zřejmě za opravdu platného člena týmu, Pernes dokonce mluví o Broschovi jako o arcivévodově alter-egu. Víme, jak bylo těžké získat si důvěru u Františka Ferdinanda, Brosch je nicméně jeden z mála lidí v jeho okolí, kterému se to údajně bezezbytku podařilo. Sympatie ale byly oboustranné, Brosch byl smrtí arcivévodovy hluboce otřesen. Již krátce po vypuknutí války odjíždí na ruskou frontu, kde roku 1914 padl a Pernes (*O trůn a lásku*) s odvoláním na svědectví jeho blízkých píše, že svou smrt snad i hledal.

²⁶ Naděje do vlády Františka Ferdinanda vkládal i Josef Pekař. Tento přední český historik, kterému nebyla například po chuti jistá myšlenková chudost nacionálních mladočechů, o arcivévodovi soudil, že bude dělat politiku nezávislou na Německu a hlavně na Uhrách. Později vkládal naděje i do panování Karla I. Pekař rozvíjel státoprávní české myšlení, jehož cílem byla autonomie, avšak vždy v rámci monarchie. IN: PEKAŘ, Josef. *Deníky Josefa Pekaře*. Praha, Vyšehrad, 2000, str. 8.

přísných habsburských rodových pravidel naplnit sňatkem.²⁷ a tradiční genealogický habsburský systém. Tento spor pozbyl po arcivévodově svatbě na významu.

Na politické rovině se taktéž utkávaly dva protichůdné postoje. Politika usmiřování, konzervování, lpění na tradici a zachovávání jakéhosi statusu quo u císaře a impulzivní útočný kurz u jeho synovce arcivévody Františka Ferdinanda s hlavou plnou plánů a odvážných vizí, které měly primárně vyvést říši z obtíží, které ji chronicky obtěžovaly – nalézt východiska pro nacionalismem sužovanou monarchii²⁸ a vtisknout ji punc životaschopného státu v mezinárodním měřítku. Semínko nedůvěry bylo zaseto již záhy po tragické smrti Rudolfa, syna císaře. Dlouho trvalo, než dal císař Františku Ferdinandovi najevo, že s ním počítá jako se svým nástupcem a posvětil tak jeho panovnickou budoucnost. Vzájemné spory neutichaly ani později, ba naopak. Císařova neústupnost a následníková vášnivost a emoční nestálost byly příčinou mnoha svárů. Do jisté míry přesluhující František Josef I. sděluje své pocity: „Cítím se unaven, rád bych odstoupil, kdybych měl syna, kterému bych mohl důvěřovat, ale ve prospěch tohoto nebezpečného blázna nikdy!“²⁹ František Ferdinand často doplácel na císařovu nevělu a zde se asi ukazuje jeho největší životní obtíž, kterou před svou předčasnou smrtí de facto nikdy nemohl překlenout; polovičitost a neúplnost jeho skutečné moci.

František Ferdinand se podobně jako Karel I., jak historie s dávkou ironie ukázala, skutečný následník Františka Josefa I., různými peripetemi dostává až na pozici toho, komu bude na temeno položena vladařská koruna. Vůbec přitom nevadí, že na to není od samotného mládí připravován, projeví pozoruhodnou iniciativu a svou inteligenci, vliv a elán vloží do teoretické i praktické přípravy na převzetí moci. Buduje své mocenské centrum, obklopí se schopnými osobnostmi ze všech koutů monarchie a připraví celou řadu opatření na povznesení říše. Jeho vojenská kariéra se vskutku daří, vojenské řemeslo zvládal a byl schopen řídit operace divize a celé armády. Když je v roce 1913 jmenován generálním

²⁷ Žofie Chotková byla česká šlechtična pocházející ze starého šlechtického rodu Chotků. Tento rod ovšem nebyl „roven“ rodu Habsburků. Morganatické manželství, které z tohoto vztahu vzešlo, tak vylučovalo potomky Františka Ferdinanda d'Este z dědičných nároků na trůn.

²⁸ Kromě svých národních emancipačních snah mnozí slovanští myslitelé v té době též snili o spojení slovanských území s carským Ruskem (tzv. panslavismus), hlavně tedy pro nedostatek informací o podobě tuhého ruského samodržaví. O spojení Rakouska a českých zemí s Německým císařstvím snili zase tzv. pangermanisté, mnozí Maďaři snili o samostatných Uhrách, Poláci o obnově svého historického státu apod.

²⁹ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha: BRÁNA, a.s., 2007, str. 154.

inspektorem rakouských ozbrojených sil, stává se tím fakticky vrchním velitelem císařské ozbrojené moci v míru i ve válce. František Ferdinand je na vrcholu.³⁰

Přesto to nestačí. K naplnění jeho představ o podobě státu mu stojí v cestě unavený monarcha. Osudem života Františka Ferdinanda se tak stává nenaplněnost, příprava na něco, k čemu nikdy nemá dojít. Sílu osobnosti a funkčnost jeho postojů nikdy nemohl prověřit v pozici svrchovaného panovníka, byl ve stínu, ze kterého mu nebylo dáno vystoupit.

2.2 Vývoj reformních programů

František Ferdinand d'Este neměl dlouho jasno v tom, jakou konkrétní podobu by měla rakouské monarchie mít po jeho nástupu na trůn. Víme, že byl obklopen reformě naladěným týmem v čele s nesmírně schopným Alexandrem Broschem a víme, že z obtížné pozice, ve které se měl ocitnout, neměl dobré vyhlídky na to, aby se stal široce oblíbeným panovníkem, už jenom pro svou svéhlavost a vzpurnou povahu. Ovšem základní jednotící idea celého programu spočívala v posílení autoritativní panovnické a centrální moci. Záměrem by byla pevná a rozhodná vláda, hlavní zájem by byl zaměřen na Uhry, ale i na jazykovou otázku v Čechách.³¹ I když hrdě vnímal své působení ve vojsku a armádu považoval za páteř monarchie, je možná překvapivé, že se opakovaně vyjadřoval k nutnosti zachovat mír.

Obvykle a vleklé spory vedl s Conradem von Hötzendorfem,³² jakýmsi jestřábem rakouské armády. Ten opakovaně s dalšími bojechtivými generály horoval pro preventivní válku se Srbskem a Itálií, František Ferdinand se ale bál takového střetu, především pro nepřipravenost rakousko-uherské armády, nicméně také pro hrozbu války s Ruskem, které mělo spojenecké úmluvy s pravoslavným Srbskem. Jasně předvídal, že by tato válka znamenala konec obou dynastií, Habsburků i Romanovců. „Jestliže nastoupíme proti Srbsku,

³⁰ Císařství se dostalo do stavu, kdy de facto mělo dvě relevantní centra; kromě dosluhujícího císaře i připraveného následníka. Ministerský předseda Körber to charakterizoval slovy: „My máme nejen dva parlamenty, ale i dva císaře.“ IN: PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha: BRÁNA, a.s., 2007, str. 155.

³¹ URBAN, Otto. *František Josef I.*, Praha, Mladá fronta, 1991, str. 271.

³² Franz Conrad von Hötzendorf (1852 – 1925) byl rakouský polní maršál, náčelník generálního štábu rakousko-uherské armády a významná postava první světové války. Ideologické konflikty měl i s císařem Karlem I., který ho také pro válečné neúspěchy roku 1917 sesadil. V letech 1917 – 18 velitel italské a tyrolské fronty.

pak stojí Rusko za ním a máme válku s Ruskem. Mají se rakouský císař a ruský car navzájem svrhnout z trůnu a uvolnit cestu revoluci?“, prohlašoval s obavami František Ferdinand.³³

Jistých rozepří se nevyhnul ani vztah Františka Ferdinanda a německého císaře Viléma II., ambivalentní pocity ze svého „přirozeného“ spojení měly obě strany, následníka imponovala německá důkladnost a pořádek, proti srsti mu byla nafoukanost a typická pruská samolibost. Vilém II. se stavěl proti spojení s Ruskem,³⁴ nevnímal ani arcivévodův proklínaný dualismus za škodlivý. Nedá se ale říci, že by si oba vlivní muži nepadli postupem času do oka, vyměňovali si dopisy a organizovali společné manévry.³⁵

Postoj k válce nezměnil František Ferdinand ani těsně před svou náhlou smrtí. V červnu 1914 ho na již moderně zrekonstruovaném konopištském zámku navštíví sám německý císař, kterému arcivévoda zopakoval, že především válka s Ruskem nepřichází v úvahu. K tomuto poslednímu setkání obou mužů se zajímavě vyjádřil rakousko-uherský přidělenec v Berlíně Josef Stürgkh: „Přátelství, které spojovalo následníka trůnu a Viléma II., bylo nepopíratelnou skutečností. Avšak podle mého mínění nebylo jeho pohnutkou vzájemná sympatie. (...) Jsem si jist, že kdyby František Ferdinand nastoupil na trůn a došel k závěru, že by bylo pro říši výhodnější jiné spojení, nemusel by podstoupit vůbec žádný duševní boj, aby Německo a jeho císaře opustil.“³⁶

Na hranici spekulací už balancuje domněnka, že Vilém II. při této schůzce seznámil Františka Ferdinanda se svými plány na uspořádání střední Evropy. Podle tohoto velkolepého plánu se mělo nové polské království, prostírající se od Baltu po Černé moře (!) stát dědictvím nejstaršího syna Františka Ferdinanda, kdežto jeho druhorozený syn by se stal králem českým, uherským, chorvátským a srbským. Za to by německé Rakousko s východiskem na Adrii u Terstu vstoupilo do německého císařství pod arcivévodou Karlem jako králem. Tyto tři skupiny by byly spojeny celní unií a vojenskými konvencemi.³⁷

³³ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 114.

³⁴ Interesantní myšlenkou byla idea vytvoření „spolku tří císařů“, tedy německého císaře, rakouského císaře a ruského cara, která se zrodila v hlavě arcivévody. Ten dokonce zvažoval k tomuto spolku připojit Anglii. IN: SETON-WATSON, Robert William. *Sarajevo*. Praha, Melantrich, 1929, str. 88-89.

³⁵ Naopak bývalý arcivévoda Wölfling hovoří o tom, že vzájemné námluvy obou vlivných mužů probíhaly od samého začátku na výbornou a vzkličilo z jejich společné vášně lovu. Spojení s Německem tedy mohlo mít i přirozenou osobní rovinu. „Že se musí opřít o Německo mocně vzhůru tíhnoucí, to se mu (Františku Ferdinandovi – pozn. autora) zdálo příkazem sebezachování. (...) Viléma II. uklidňovalo vědomí, že František Ferdinand přispěchá a s ním Rakousko a jeho armáda. Kdo měl oči otevřené, viděl v dále pokyn ten, ovšem v dále desetiletí.“ IN: WÖLFLING, Leopold. *Habsburkové ve vlastním zrcadle*. Praha, 1921, str. 128.

³⁶ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*, Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 178.

³⁷ SETON-WATSON, Robert William. *Sarajevo*. Praha, Melantrich, 1929, str. 99-100. Původní zdroj, Henry Wickham Steed ve své knize *Through Thirty Years* (1924) dodává, že se jedná o pouhou hypotézu a my s tím

Vraťme se ale k oněm koncepcím orientovaným dovnitř říše. Jejich vývoj můžeme rozdělit to tří základních časových úseků.

První alternativu vypracoval následník již ke konci 19. století. Projekt federalizace počítal s vnitřním rozčleněním korunních zemí říše právě po vzoru Spojených států amerických, země, která Františka Ferdinanda dle svědectví v jeho denících z cest kolem světa nikterak neuchvátla. Severoamerická unie se mu zdála silná, jednotná a nanejvýše funkční. Jádrem takové reformy by bylo rozčlenění korunních zemí, v Rakousku (Předlitavsko) jich bylo 17, v Uhrách (Zalitavsko) mělo zvláštní postavení jen Chorvatsko – Slavonie, na celky respektující jejich národnostní složení.³⁸ Říše se měla skládat z přibližně stejně rozsáhlých celků bez toho, aby takovou konstrukci narušoval a destabilizoval nějaký větší hegemonní celek. Čechy a Halič tak měly být rozděleny vždy na dva celky (u Čech česká část - německá část), Uhry by arcivévoda proměnil na čtyři nebo pět částí. Zkušenost z USA slibovala, že federace o více menších celcích je stabilnější než kupříkladu tehdejší praxe dvou silných stran (Předlitavska; Rakousko a Zalitavska; Uhersko, někdy také Země Koruny svatoštěpánské), jak tomu bylo od roku 1867 v Rakousku-Uhersku. Jednotu říše měla zajišťovat silná armáda, ústřední vláda a jednotná státní řeč – němčina.

V tomto projektu vidíme poprvé Františka Ferdinanda jako politika. Tyto plány již na počátku 20. století opouští, ale inspirace a shlížení za oceán jakoby mu bylo i nadále vlastní.

Nefunguje-li zcela hladce uspořádání říše na principu dualismu, mohlo by situaci stabilizovat přidání třetího těžiště. Idea trialismu se vedle Vídně a Budapeští možná překvapivě netýkala Prahy, ale jižnějších částí státu. Ve svých trialistických plánech František Ferdinand opomíjí Čechy a třetím útvarem, který by se státoprávně vyrovnal Rakousku a

musíme souhlasit. Těžko věřit, že by se František Ferdinand smířil s takovým pohlcováním rakouského území Německem. Víme, že jakékoliv zpochybňování habsburské velikosti bral jako těžkou urážku. A to ani nemluvíme o renunciační přísaze (vzhledem k jeho morganatickému manželskému svazku), která byla neodvolatelná. Tuto hypotézu, jak by vypadala Evropa v případě nástupu Františka Ferdinanda na trůn, můžeme považovat za pramálo pravděpodobnou.

³⁸ Rakousko-Uhersko se dělilo na tzv. předlitavskou (17 korunních zemí včetně Rakouska a českých zemí) a zalitavskou (uherskou) část, s tím že symbolickou dělící linií byla řeka Litava. Základem politického systému byla tzv. prosincová ústava z prosince roku 1867. Ta byla hlavním legislativním aktem Rakouska-Uherska, schválena 21. 12. 1867. Byla reakcí na rakousko-uherské vyrovnání; kodifikovala dualismus. Obě části říše spojovala osoba panovníka a také tři společná ministerstva: ministerstvo zahraničních záležitostí (vyslanectví, konzulární úřady, archiv), říšské ministerstvo války (osobní vojenská kancelář panovníka, generální štáb, nejvyšší velitelství) a ministerstvo říšských financí (od roku 1868 Společný nejvyšší úřední dvůr). Povýšení Uher brala česká strana jako křivdu. Ústava platila do zániku rakousko-uherské monarchie.

Uhrám, by měli být Jihoslovani.³⁹ K podobě dualismu, jak víme, byl František Ferdinand nesmírně kritický. Především Uhry mu velmi ležely v žaludku, a proto není žádným div, že primárně počítal v projektu trialismu s potlačením jejich vlivu. Dualismus považoval za největším neštěstím, postavení Uher vnímal jako škodlivé pro mocenské postavení monarchie. Podle Františka Ferdinanda musely být důkladně změněny vztahy k Uhrám. „Vracím se stále k tomu, co jsem vždycky říkal a říkat budu..., takzvaný slušný Maďar vůbec neexistuje a že každý Maďar, ať ministr, ať chalupník, ať pacholek, je revolucionář.“⁴⁰

Představou arcivévody bylo sjednotit na jihu žijící Slované pod Chorvatským vedením. Takové řešení bylo ale možné pouze při překonání nesmírného množství překážek. Balkán, po dlouhá staletí kotlů různých národů, jazyků a náboženství⁴¹ nebylo vůbec snadné politicky stabilizovat. Základním motivem měl být vznik Velkochorvatského království, které by mimo jiné fungovalo taky jako jakýsi magnet pro ostatní Slované v regionu, platilo to především pro antirakousky naladěné Srby a pro Černou Horu. František Ferdinand tu jasně deklaruje své úvahy v místních nacionalistických rozepřích. Srbští předáci by při nástupu arcivévody na trůn měli velmi ztíženou pozici v jejich úmyslech vytvořit Velké Srbsko. Zde můžeme vidět jednu z prapříčin, které vedly k tragickému sarajevskému červnu 1914, kdy František Ferdinand podléhá vystřeleným projektilům z rukou bosensko-srbského politického aktivisty Gavrila Principa. Velkochorvatsko mělo tedy být třetím celkem v rámci nově koncipovaného trialismu. Jak se ale později od svých poradců následník dovídal, loajalita Chorvatů nebyla tak silná, jak se domníval, vliv Srbska na Chorvaty sílil.

Značně pozoruhodné je zanedbání či možná nevědomá nepozornost k pozici Čech. Čeští političtí zástupci byli od rakousko-uherského vyrovnání velice senzitivní k otázkám národních pravomocí a těžko se dalo očekávat, že takto hospodářsky silný a historicky zakotvený národ by s lehkostí v srdci připustil státní trialismus bez toho, aby na něm nějak výrazně politicky participoval. Potenciálního nebezpečí si všiml i nejbližší tajemník arcivévody Brosch: „Musím se upřímně přiznat, že považuji trialismus za krajně nebezpečný... Heslo trialismu se dobře hodí k tomu, aby nahánělo strach Maďarům, nemělo by však být bráno vážně ...“⁴²

³⁹ PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha: BRÁNA, a.s., 2007, str. 143.

⁴⁰ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 129.

⁴¹ V zastoupení Chorvati – katolíci, Srbové – pravoslavní, Bosna – muslimové, Bulharsko – pravoslavní.

⁴² GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 184

V roce 1906 nicméně vyšla kniha sedmihradského Rumuna Aurela Popoviciho „Spojené státy Velkého Rakouska“. V ní obsažený projekt reformy habsburské monarchie věcně vykazuje řadu prvků společných s návrhem Palackého⁴³ i s návrhy sociálnědemokratickými. „Tato knížka musela působit na takového muže, jakým byl František Ferdinand, jako zjevení: to byla cesta, která vedla k ozdravení sjednocení budoucí říše! To byl muž, který měl ukázat tuto cestu! Velké Rakousko! To bylo správné slovo, pregnantní pojem, který potřeboval jeho vlastní, politický ideál! A Velké Rakousko se stalo heslem, které charakterizovalo politiku následníka trůnu a bylo nadšeně přijato ve všech kruzích, kde se myslelo a cítilo rakousky.“ Tak přiblížil náladu v následníkově „štábu“ Theodor Sosnovski, jeho poradce.

Tento koncept zcela ignoroval podobu historických hranic a vnitřní organizace měla být určena pouze podle národnostních poměrů říše. Velké Rakousko se sestávalo z patnácti dílčích států:⁴⁴

1. Německé Rakousko (zhruba země dnešního Rakouska, k němuž by byly připojeny německé oblasti jižních Čech a Moravy a západních Uher (Burgenland))⁴⁵
2. Kraňsko (k historické zemi Kraňsko by byly připojeny části Štýrska, Korutan a Istrie se slovinským obyvatelstvem)
3. Trentino (Italie)
4. Terst (a italské části Istrie a Gorice)
5. Čechy (české oblasti Čech a Moravy s územím poněkud větším než měl v 1939 - 1945 protektorát Čechy a Morava)

⁴³ Palacký byl přesvědčen, že doba malých států je již minulostí a že lidstvo směřuje k vytváření velkých politických a hospodářských celků. Prosazoval tedy myšlenku rakouské monarchie, která by se přetvořila ve federaci rovnoprávných národů, tedy myšlenku tzv. austroslavismu. Jeho plán ve své druhé verzi z roku 1849 předložený v Kroměříži počítal s osmi národnostními skupinami, jejichž hranice měly být určeny na jazykovém základě. IN: VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha, Lidové noviny, 2004, str. 110.

⁴⁴ Karlovi I. byla tato koncepce mnohem blíže než federalismus. Své manželce řekl: „Dualismus se nedá zachránit, federalismus je ovšem nespravedlivý a celkově nedostatečný. Jediným ryzím řešením je federace, v níž by měly všechny národy stejné možnosti.“ Oba muži nakonec došli ke stejným závěrům, politické zrovnoprávnění národů, především upozaděných Slovanů. IN: DEMMERLEOVÁ, Eva. *Císař Karel I.* Ikar, Praha 2006, str. 64, 80.

⁴⁵ Podobně jako koncepce Karla I., jak později uvidíme, byly takové plány nejenom pro Čechy za hranicí přípustnosti. Zavrnutí podoby historických hranic států a organizaci strukturovat na základě rozvrstvení obyvatelstva bylo pro české zástupce nepřijatelné, jednalo se o přímé porušování historických práv zemí Koruny české. Češi stáli na právu historickém, Němci oproti tomu na právu přirozeném, František Ferdinand se tímto připojil k právu přirozenému. Jeho úmysly ovšem nemůžeme krátkozrace považovat za pouze „obhrouble protičeské“, jeho prioritou bylo usmířit národy a ústupky Němcům zřejmě vnímal jako jedno ze správných řešení. Dobrým srovnáním je situace Maďarska po roce 1918. Po rozpadu Rakouska-Uherska nově vzniklé Maďarsko ztratilo skoro dvě třetiny své původní historické rozlohy, což v meziválečné době určovalo jeho vztahy k sousedním zemím s maďarskými menšinami a významně je ovlivňuje i dnes (maďarské etnikum na Slovensku).

6. Německé Čechy (německé oblasti severních, západních a severovýchodních Čech)
7. Německá Morava (severní moravské pohraničí spolu s německými oblastmi Slezska)
8. Království uherské (Maďary obývané území Uher přibližně v hranicích určených později trianonskou mírovou smlouvou)
9. Slovensko (Slováky obývané území horních Uher přibližně v hranicích Slovenska po vídeňské arbitráži)⁴⁶
10. Sedmihradsko (rumunské oblasti Uher a Bukoviny, včetně Černovic)
11. Szekelská oblast (část Sedmihradska s maďarským obyvatelstvem)
12. Vojvodina (srbský oblast jižních Uher, poněkud menší než dnešní Vojvodina)
13. Chorvatsko-Slavonie (a přístav Rijeka, Dalmácie a Chorvatské oblasti Istrie)
14. Západní Halič (polská část Haliče s Krakovem)
15. Východní Halič (ukrajinská část Haliče se Lvovem a přilehlé oblasti Uher a Bukoviny s ukrajinským obyvatelstvem)⁴⁷

Spolkový stát měl mít v čele vládu sestávající se ze zástupců dílčích států v čele s říšským kancléřem. Úřední řeč by byla němčina, místní jazyky by byly používány v jednotlivých státech. Takový koncept dle mínění Františka Ferdinanda zachovával celistvost říše i centralismus. Krajní uplatňování národnostního principu mělo zajistit národnostní „přehlednost“ a minimalizovat tak pŕtky menšin s většinou. I přestože by samozřejmě menšiny existovaly, nešlo pŕlit města, čtvrtě apod., Popovicího plán představuje nejdŕslednější uplatňování etnického principy, k jehož podobě se kupřříkladu Palacký ve svých spisech ani nepřiblížil.⁴⁸

V letech 1910-1911 nechal František Ferdinand připravit program konkrétních opatření, kterými by měl, až se po smrti Františka Josefa stane panovníkem, zahájit svou vládu jako František II. Dal vypracovat harmonogram akcí, kterými by nejen převzal moc, ale

⁴⁶ Arbitráže vídeňské řešily územní spory mezi Maďarskem, ČSR a Rumunskem. Rozhodnutí Německa (ministr zahraničí Joachima von Ribbentrop) a Itálie (Galeazzo Ciano) v první arbitráži z 2. 11. 1938 se týkalo jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi a přiznalo horthyovskému Maďarsku území o rozloze 12 000 km² s 1 mil. obyvatel. Vídeňská arbitráž byla přímým důsledkem Mnichovské dohody.

⁴⁷ GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 184-185.

⁴⁸ Palacký chápal existenci Rakouska jako nepostradatelného činitele v evropské mocenské rovnováze. „Jeho“ Rakousko bylo kompromisem mezi příklonem k státům Západu nebo k Východu a zároveň mělo čelit jejich rozpínavosti. IN: KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009, str. 156-157.

zároveň zahájil reformu říše. Hlavním autorem programu byl náčelník následníkovy vojenské kanceláře Alexander Brosch, dále se na jeho vypracování jako poradci podíleli: Heinrich Lammasch, Edmund Steinacker, Josef Kristóffy, Ottokar Czernin, Milan Hodža a baron Eichhoff.

Brzy po nástupu hodlal zavést všeobecné volební právo, buď parlamentní cestou, či oktrojem, císařským výnosem. Volební reforma měla být základní podmínkou pro reformu poměrů v říši, a nebyl by to František Ferdinand, aby jeho záměr nebyl namířen především proti Uhrám. Brosch po rozborech národních poměrů přišel na zjištění, že by v budoucím složení uherské sněmovny připadlo velké množství mandátů národnostem,⁴⁹ které projevují císaři věrnost a u kterých nejsou myšlenky k separatistickým tendencím. Tím by otupil osten maďarské politice a vzal vítr z plachet jejím agresivním úvahám, tak jak je pociťoval František Ferdinand; Maďar věčně rebelující proti habsburské dynastii, narušující celistvost i mocenské postavení habsburské říše, kousek po kousku získává moc v Uhrách (úzká skupina šlechty) ústupky od císaře Františka Josefa. Potenciální hrozby (pro Habsburky) měly i čistě objektivní charakter, část maďarské šlechty dokonce usilovala o obnovu ústavy z roku 1848, prakticky o úplnou nezávislost Uher (tzv. „osmačtyřicátníci“, „košutovci“, či strana nezávislosti.)⁵⁰ František Ferdinand nemohl vystát ani tyto separatisty, ani „sedmašedesátníky“, kteří se sice zasazovali o trvání svazku s Rakouskem, co nejvíce kompetencí ale chtěli přesunout do Budapešti.

Připravený volební program Františka Ferdinanda nebyl žádným radikalizovaným pamfletem, kde by se skloňovalo výše zmíněné Velké Rakousko, ale vydával se střízlivou cestou postupného revidování dualismu. Uchovával si nicméně i potenciální cestičky k vytvoření jednotné říše. Zjednodušeně řečeno, v případě, že by Uhry ohrožovaly integritu monarchie a bylo by nutné je vojensky potrestat kupříkladu u hrozby vzniku revoluce, Františku Ferdinandovi by to umožnilo legitimizovat jejich opětovný politický sestup na roveň Čechů či Chorvatů.

⁴⁹ V Uhrách by pak v parlamentu zasedali a hájili své zájmy Rumuni, Slovinci a jiné etnické skupiny, u kterých můžeme usuzovat, že by spíše hleděli k Vídni než do Budapešti.

⁵⁰ V 17. století se Uhersko postupně stalo součástí Rakouské monarchie, v jejímž rámci byla spíše zemědělskou zemí. Maďarská revoluce a boj za svobodu a nezávislost 1848 - 1849 je jednou z největších evropských revolucí roku 1848 a je úzce spojena s revolucí v českých zemích. Ovšem na rozdíl od ostatních zemí Rakouského císařství v Uhersku přerostla tato revoluce do války za nezávislost. Sněm v Pešti, který zasedal 14. dubna 1849 v Debrecínu, zbavil Habsburky trůnu (detronizace Habsburků) a vyhlásil nezávislost země, republiku však ne, a hlavou států se stal Lajos Kossuth (odtud „košutovci“).

Takový program se dá chápat spíše jako etapa, kapitola, která by časem otevírala dvoranu Velkému Rakousku. Arcivévoda chtěl ústavním pokusem převářet říši a vyhnout se tak vlnám násilí, hlavně národnostně motivovaným. Armádu vnímal jako pilíř svého uvažování, ta měla za úkol vytvořit bezpečný rámec pro reformy.⁵¹

Dokonce měl již připravené i svolání při své inauguraci na císaře. Celé jeho znění, kde se František Ferdinand obrací na „Naše národy“, jakoby dávalo monarchii možnost zažít plodný život spolupracujících národů, těšit se na nadějně vyhlídky a byl svůdným pohledem do zaslíbené budoucnosti.

„Naším zásadám rovnoprávnosti všech národů a stavů odpovídá, že budeme usilovat o to, aby každému národnímu kmeni monarchie byl zaručen národní vývoj, pokud o něj bude usilováno v jejím rámci. Dále se chceme veškerou Naší silou zasadit o konečné odstranění jazykového zápasu v monarchii, který po desetiletí brzdí kulturní a hospodářský vývoj; nechť žijí národy podunajské monarchie, které k sobě historicky a geograficky patří, v bratrské lásce, nechť soutěží jen o palmu hospodářského a kulturního pokroku.“⁵²

Jenomže vysněného trůnu se František II, jak měl být František Ferdinand d'Este oslovován jako císař, nikdy neměl dočkat. Výstřely ze Sarajeva tak zanechaly po životě rakouského následníka trůnu především otazníky a spekulace. Dokázal by nový císař čelit emancipačním tendencím „svých národů“? Zabránil by katastrofám první světové války? Vyvedl by monarchii z krizí a nasměroval by ji k dalšímu životu?

Život Františka Ferdinanda byl nesmiřitelný boj proti všem protivenstvím, ať už domnělým vzhledem k jeho podezíravosti, ale i bezpochyby skutečným. Nezapomeňme, že pod nesmírnou tíhou dějinného okamžiku a tlaku staletí, během nichž Habsburkové spolu

⁵¹ Není proto divu, že po svém nástupu se měl okamžitě ve svém svolání přihlásit k armádě jako záruce jednoty a velmocenského postavení. Mimo jiné v něm opět vyzdvihuje nadnárodní povahu říše: „... vojsko a válečné námořnictvo bude bojovat za císaře a vlast – nedotčeno všemi národnostními a sociálními proudy – stát pod jednotným velením ...“ IN: GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 190.

⁵² GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993, str. 190.

⁵³ Jak píše A. J. P. Taylor, bylo to paradoxně Rakousko-Uhersko, které udělalo první diplomatický krok k válce a přitom to byla právě tato říše, která svými vnitřními komplikacemi a spojeneckými svazky jako jediná z válčících stran neměla válkou co získat. Taylor zde má na mysli, že anexe nových území v případě vítězství by jenom přispěla k další dezintegraci soustátí (jihoslovanská otázka – Srbsko). To znamená, že habsburská monarchie byla již tak oslabená (po bosenské krizi 1908 už Taylor hovoří o „konci sil monarchie“), že úspěšná válka či „dělání rozmáchlé evropské politiky“ mělo jenom malé šance na uklidnění poměrů, spíše bylo pravděpodobnější další rozklizení. IN: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 310.

vytvářeli evropskou cestu středověkem a novověkem, se tragicky zlomila duše Rudolfa, syna Františka Josefa I. Osudové úloze čelil František Ferdinand statečně, pílí, prací a horečnatými přípravami na převzetí moci.

Problematickým bodem jeho vizí byl všudypřítomný nacionalismus uvnitř i vně říše a dá se předpokládat, že na něm by taky tyto vize troskotaly. Otázce Čechů nevěnoval patřičnou pozornost, stejně tak jako národu Poláků. Podpora se dala očekávat u Slováků, Rumunů nebo Ukrajinců, ovšem o to intenzivněji by čelil pangermanismu a svému arcinepříteli Maďarům.

Paradoxně byl to právě František Ferdinand d'Este , kdo se stal první obětí celosvětového vojenského střetu. S jeho smrtí se tak uzavřela minulost a zrodil se nový svět, jehož architektem se tak moc toužil stát.

3. Karel I.

Jestliže se František Ferdinand dostal na pozici následníka nečekaně, tak rodové peripetie u Karla I. byly ještě zamotanější. Celým jménem Karel František Josef Ludvík Hubert Jiří Oto Maria Habsbursko-Lotrinský, syn arcivévody Oty Františka Josefa Rakouského a Marie Josefy Saské se narodil 17. srpna 1887 a nedá se říci, že by toto narození vzbudilo přílišnou pozornost. Po Františku Josefovi I. stál totiž v dynastické řadě na trůn korunní princ Rudolf, po něm následoval Karlův dědeček Karel Ludvík, pak strýc František Ferdinand (tehdy se ještě myslelo, že se ožení rovnorodě a budou následovat jeho potomci) a poté až Karlův otec Otto. Nikoho tehdy ani nenapadlo, že světlo světa spatřila tvář budoucího císaře monarchie.

Dům habsburský, který na konci 19. století čítal přibližně 80 arcivévodů, velmi dbal na výchovu každého svého rodinného příslušníka a nejinak tomu bylo i v případě Karla I. Jeho matka byla hluboce zbožná katolička a lásku k Bohu vštípila už v raném věku i svému synovi. Na náboženství byl kladen důraz i ve výuce, která byla uzpůsobena tak, aby v případě nástupu na trůn byl arcivévoda schopen vládnout. Vstával v šest hodin a absolvoval výuku rozličných předmětů. Zvláštní péče byla v mnohonárodnostní říši věnována jazykové vybavenosti. Učební osnovy obsahovaly čtyři nejdůležitější jazyky monarchie. To znamená němčinu, češtinu, maďarštinu a chorvatštinu a k tomu ještě dva nejpodstatnější cizí jazyky, mezi které v té době patřila čím dál tím významnější angličtina a nepostradatelná francouzština. Dále se arcivévoda Karel učil dějinám, přírodovědě, jezdeckví, šermu, střelení, ale i bruslení a plavání.

Postavíme-li vedle sebe osobnosti Františka Ferdinanda a Karla I. spatříme opravdu propastný rozdíl v obou charakterech. První z uvedených jednal impulzivně, sveřepě, výjimkou nebyly ani výbuchy hněvu. Oproti tomu Karel I. jakoby byl v mnoha ohledech jeho antitezí. Dle jeho současníků dbal na osobní kontakt, často improvizoval, byl otevřený změnám, byl prý vnímavý, někteří se povšimli jeho plachosti až bázlivosti. Byl velmi oblíben už od mladých let, choval se zdrženlivě a ohleduplně. Jeho švagrová vzpomíná na Karlovu skromnou povahu: „Pro chudé, obyčejné lidi, služebnictvo, myslivce či venkovany měl

vždycky dobré slovo. Jevil o ně zájem, ptal se na jejich rodiny, práci, děkoval jim za sebestmenší službu.“⁵⁴

Na další výchově tehdy už devatenáctiletého Karla se začal podílet i jeho strýc František Ferdinand d'Este, po kterém byl po smrti arcivévody Otty nyní druhým následníkem trůnu. Nyní se jevílo více než pravděpodobné, že se po smrti císaře Františka Josefa stane panovníkem František Ferdinand a po něm arcivévoda Karel. František Ferdinand si nechával při manévrech svého synovce přidělovat k sobě a navrhoval císaři pro Karla různá diplomatická posláná. Arcivévoda František Ferdinand byl na svého synovce náročný a přísný a arcivévoda Karel si svého třebaže poněkud výbušného strýce celý život vážil.

Zřejmě nejdůležitější osobou v nedlouhém životě Karla I. sehrála manželka a matka jeho celkově osmi dětí Zita Bourbonsko-Parmská. Honosná svatba proběhla v říjnu 1911 a od počátku se jednalo údajně o harmonické soužití, ve kterém se Zita v žádném případě neupozaďovala a osud manžela i říše, do které se vdala, jí nebyl lhostejný. Dodnes se hovoří o její roli, po Marii Terezii ji někteří považují za nejvýraznější ženu, která utvářela politiku rakouské země. Ztělesňovala po boku Karla I. jakýsi jeho povahový protipól, oproti němu byla rozhodnější, energičtější a nebyla jí vlastní Karlova typická váhavost. Není divu, že se kolem ní na veřejnosti vytvořila aura tajemnosti, „ženy v pozadí“, která manipuluje svým mužem.⁵⁵ Ve skutečnosti ale nemáme žádný důkaz, že by tomu tak bylo, Zita svého manžela vždy věrně následovala a jak se později ukázalo, byla prakticky posledním člověkem, který Karlovi na smrtelném loži zůstal naprosto oddán.⁵⁶

Okamžikem, který Karlovi ukončil šťastná novomanželská léta a otočil jeho životem o 180 stupňů, byla násilná smrt jeho strýce a následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este 28. června 1914. Karel se posouvá na první místo habsburské nástupnické hierarchie a z osobních setkání se staříčkým císařem tuší, že nebude dlouho trvat a on usedne na trůn. Je mu 27 let, Evropa řinčí zbraněmi a chystá se na apokalyptický vojenský střet. A zbožný Karel

⁵⁴ SÉVILLIA, Jean. *Poslední císař*. Plzeň, Plejáda publishing s. r. o., 2010, str. 15.

⁵⁵ Z právního hlediska nevykonávala manželka rakouského císaře vládní či vladařskou funkci. Zita však prý dokázala energicky a šikovně při každé příležitosti využít postavení choti panovníka a reprezentantky říše. Přijímala důležité politické osobnosti, byla manželkou i rádkyní, její úloha bývá často zveličována, není ale pochyb o jejím patrném vlivu na císaře Karla. IN: GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita- Poslední císařovna*. Praha, Mladá fronta, 1994.

⁵⁶ Svou oddanost a úctu, kterou chovala ke svému zesnulému manželovi, vyjadřovala až do své smrti v roce 1989. Po úmrtí Karla I. již nikdy neoblékla jiné šaty než černé. IN: GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita- Poslední císařovna*. Praha, Mladá fronta, 1994, str. 198.

se bude muset brzy postavit do čela velmoci, která i přes deklarované sebevědomé řeči si není vůbec jistá svou skutečnou silou.⁵⁷

Po pohřbu Františka Ferdinanda začalo Rakousko zvažovat další kroky. Evropská velmoc nemohla mlčet k tomu, že následník trůnu byl zavražděn členem organizace, která byla evidentně podporována srbskou vládou. Arcivévoda Karel nebyl přizván k rozhodování. Císař nechtěl, aby někdo mohl Karla s následujícími událostmi spojovat, naopak si přál, aby mohl Karel později zaujmout vlastní stanovisko.⁵⁸

Jako první následník trůnu dostával arcivévoda Karel diplomatické úkoly a byl přidělen ke generálnímu štábu, aby získal zkušenosti. Ve skutečnosti však v této pozici neměl mnoho pravomocí. Později velel na frontách proti Itálii, Rusku a Rumunsku. Již zde vyklíčily budoucí spory mezi generály, špičkami Rakouska-Uherska a Karlem. Velitel císařské armády arcivévoda Friedrich⁵⁹ a především nám již známý Conrad von Hötzendorf jsou frenetičtí vojáci, Conrad často navrhoval nereálné grandiózní plány bez ohledu na terén či klima. Podceňoval také sílu nepřítele a to vše nebylo opatrnému Karlovi po chuti. Conrad byl etický i filosofický odpůrce následníka, v jejich osobách se proti sobě stavěl sociální darwinismus⁶⁰ a křesťanský humanismus.

3.1. Zápas v čele říše

21. listopadu 1916 umírá 68 let vládnoucí František Josef I. a Karel I. se stal císařem rakouským, králem českým a uherským.

⁵⁷ Podobně jako v ostatních zainteresovaných zemích zpočátku války zavládlo nadšení, hovořilo se o dobrodružství, vykoupení. Konkrétně české země nicméně nebyly ambivalentní pouze k císařské koruně (národní a ekonomické zájmy oproti chápání habsburské moci jako přirozené platformy pro existenci národa), ale i k samotné válce. Historik Šedivý (*Češi, české země a Velká válka*) zmiňuje, že Češi byli sice více protiválečně naladěni, přesto nicméně vznikaly spontánní projevy loajality a nadšení ve válečnou věc. Spíše ale převažovala zdrženlivost, zejména válka na východě byla vnímána jako střet „slovanských bratrů.“ Spory o identitu a o úlohu ve válce se rozhořely naplno po účasti legionářů v bitvě u Zborova roku 1917. IN: ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*. Praha, Lidové noviny, 2001

⁵⁸ Karel I. neměl imperiální zájmy, jak byly vlastní vládcům Evropy té doby, už vůbec netoužil po globální válce. Přesto považoval úder na Srbsko za oprávněný a „spravedlivý“.

⁵⁹ Funkce spočívala v zastupování císaře u hlavního štábu, jeho pravomoci byly menší než u velitele generálního štábu.

⁶⁰ Vědecké výsledky Angličana Charlese Darwina, který pozorování rostlinné a živočišné říše aplikoval na lidskou společnost, záhy legitimizovaly ideologii podmanění a vykořisťování. Takové smýšlení uplatňováno v politice potlačovalo význam mezilidské solidarity a altruismu, vyzdvihuje práva silnějšího a akcentuje termín „soutěž o přežití“. IN: ROSŮLEK, Přemysl, CABADA, Ladislav. *Evropa národů, patriotů a integrace*. Pelhřimov, Aleš Čeněk, 2002, str. 53.

Jak si monarchie stála na sklonku roku 1916 při nástupu Karla I. na císařský trůn? Velmi špatně. Říše je smrtelně ohrožena. Vyhledky na rychlé vítězství Ústředních mocností vzaly za své a dohodové státy často přebírají iniciativu.⁶¹ Probíhá radikalizace na frontě i v týlu monarchie, zásobování vážne a nadšení z války vyprchává i v bojechtivých kruzích. Fatalizace války sebou přináší netušené hmotné i lidské ztráty. Takřka politickou národní katastrofu zaznamenala monarchie po bitvě na východní frontě při takzvané Brusilovově ofenzivě. Ruskému generálovi se podařily velké průlomy a byl zastaven až v červenci 1916 za ohromných ztrát Ústředních mocností. Porážka byla ale hned dvojitá, od této chvíle se Rakousko-Uhersko neobešlo bez pomoci Německa a plíživě se tak stává jeho jakýmsi vazalem. Ani v zázemí se v žádném případě nedá hovořit o bezproblémovém vývoji. Oslabování centrální moci využívají jednotlivé emancipační skupiny uvnitř národů říše, které dávají hlasitě najevo, že tato válka vlastně není jejich.⁶² Nacionální dezintegrace dosáhla už během roku 1917 takřka nevratné úrovně. Jak je patrné, koruna Karlova byla vsutku trnová.

A jaká byla politická opatření císaře v této zoufalé době? S nástupem na trůn byl Karel postaven před těžký úkol. Chtěl reformovat říši, ukončit válku a do té doby zlepšovat životní podmínky obyvatel.

Věděl, že nadměrného vlivu se těšila v Rakousku-Uhersku armáda. Hrozila vojenská diktatura podobná té, která již byla nastolena v Německu, kde byl císař Vilém zastíněn svými generály, po chuti Karlovi nebyly ani imperiální zájmy spojenecké říše.⁶³ Provedl personální změny, když zbavil Conrada von Hötzendorfa vedení generálního štábu a odvolal z postu vrchního velitele armády arcivévodu Friedricha a ujal se této role sám. Značnou část pravomocí vrátil civilní správě, opět otevřel parlament, což dalo vale možnosti zavedení

⁶¹ První světová válka byla konfliktem dvou mocenských bloků, které se utvářely v druhé polovině 19. století a v prvních letech století dvacátého, Dohody (Francie, Rusko a Velká Británie) a Centrálních mocností (Německé císařství, Rakousko-Uhersko, Osmanská říše). K oběma stranám se pak připojovaly další státy.

⁶² Viz. Pozn. 57

⁶³ Německo v říjnu 1915 vyhlásilo koncepci nastolení "německé" střední Evropy - Mitteleuropy. Jejím základem měl být těsný politický, vojenský a hospodářský svazek Německa a Rakouska-Uherska. Tento region měl být založen na německé kultuře, na německé organizaci a na německém duchu. Architekt Mitteleuropy Friedrich Naumann (1860-1919) kombinuje německý nacionalismus a imperialismus s liberalismem a socialismem a nepodléhá přitom rasismu. Chtěl vytvořit celek mezi Ruskem a západními mocnostmi a věřil ve vznik nové identity; Středoevropana. Tento celek měl být unií, který se měl stát výrazem středoevropského regionu, předpokladem měla být centralizace určitých institucionálních politických aktivit Německa a Rakouska-Uherska v nových orgánech. „Národnostní otázky budou předmětem sporů,“ domníval se, „ale tyto spory se povedou jako záležitost domácí, nikoliv jako spory zahraniční politiky. Hlavní je pocit vzájemnosti, pochopení a disciplína.“ IN: KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009, str. 107-112.

striktního vojenského absolutismu a vyhlašuje amnestii pro české přední představitele domácího odboje Kramáře, Rašína a jiných. V sociální oblasti důvěřoval císař a král Karel encyklice *Rerum Novarum*.⁶⁴ Zřídil ministerstva pro zdraví a pro výživu, které mělo zajišťovat obyvatelům dostatek potravin, s jejichž nedostatkem se monarchie potýkala.

Prvořadým úkol pro Karlu a Zitu bylo ale uzavření míru. V prvním manifestu, kterým se obrátil ke „Svým národům“, nový panovník ohlašuje: „Chci činiti vše, aby hrůzy a oběti války byly co nejdříve zažehnány.“⁶⁵ Je nutné ale upozornit, že Karel měl na mysli ukončení války, nikoliv vítězství. Karel se několikrát obracel na svého stále dominantnějšího spojence Německo s přáním zahájit mírové rozhovory s Dohodou, vždy byl ale odmítnut Vilémem II. a jeho generály Nejvyššího vojenského velení, obzvláště polním maršálem Paul von Hindenburgem⁶⁶ a Erich Ludendorffem. Zklamaný a frustrovaný Karel se tak uchýlil k přímému kontaktování zástupců Dohody. Důsledek tajných vyjednávání byl politický a diplomatický debakl tzv. Sixtova aféra. Odhalení těchto tajných jednání znamenalo konec Rakouska-Uherska coby „rovnoprávného“ partnera Německé říše. Německá nacionální propaganda v Rakousku nazvala císaře Karla „pantoflovým hrdinou podřízeným taliánské přistěhovalkyní“ a císařovnu Zitu „italskou zrádkyní“.

Během roku 1918 je čím dál jasnější, že osud tradiční monarchie se naplňuje. Karel I. bojuje na mnoha frontách a prohrává. V březnu 1918 podepsal císař Karel s císařem Vilémem dokument, podle něhož se aliance měnila v podřízenost Rakouska-Uherska Německu. V budoucnu měla být tato smlouva obohacena o články, které by co nejužěji spojovaly oba státy, kromě vojenského plánu to měl být plán ekonomické spolupráce. Projekt Mitteleuropy se začínal realizovat.⁶⁷

V polovině roku, kdy se německá armáda nadechuje k poslednímu mohutnému útoku na západní francouzské frontě, je rakouský císař pod enormním tlakem ze všech stran. Čelí obludné mediální antikampani v Rakousku a Německu, kredit Rakouska-Uherska na mezinárodní scéně dramaticky klesá, nedokáže čelit rozbouřené domácí národní politice jednotlivých částí soustátí, neboť ty posíleny politickými úspěchy svých exilových zástupců, se už nespokojují pouze s kritikou monarchie, ale hovoří již o autonomii a samostatných

⁶⁴ Encyklika papeže Lva XIII. vydaná dne 15. května 1891. Podporuje práva pracujících vytvářet odborové svazy, odmítá komunismus a neomezený kapitalismus a zároveň potvrzuje právo na soukromé vlastnictví.

⁶⁵ GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha a Litomyšl, Paseka, 1998, str. 146.

⁶⁶ Budoucí a vlastně i poslední prezident Německa (Výmarské republiky) před nástupem Adolfa Hitlera, který poté spojil úřad prezidenta a kancléře.

⁶⁷ KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009, str. 112.

státech. Rakousko-uherské vojsko, po brestlitevském míru ⁶⁸ bojující hlavně na italské frontě, čeká těžké selhání, hrouť se dodávky zásob a vytrácí se sebevědomí.

Karel je otřesen i situací uvnitř říše. Jeho přirozená vlastnost naslouchat lidem a vysoce rozvinutá empatie mu nyní přinášela při čtení zpráv o situaci v týlu jenom samou bolest. V srpnu 1918 prohlásil: „Slyšel jsem, že jsou poměry špatné (v Čechách – pozn. autora), ale že bída této míry dostoupila, to nebylo mně známo. Ujišťuji vás, pánové, že činím vše, abych brzký mír přivodil.“ ⁶⁹

Můžeme říci, že Karel během dvou let, po kterých byl císařem, svoji energii a sílu koncentroval do záchrany habsburské monarchie, v druhém sledu, jenž byl ale nezbytný k naplnění oné záchrany, do snahy o ukončení války. Ivan Šedivý o jeho reformních a mírových snahách mluví jako o „císařské perestrojce“. ⁷⁰ Zakázal metody, které sice odpovídaly vojenské účelnosti, ale ne ideálu křesťanského vojáka (i když termín „křesťanský voják“ je značně problematický – Karel zvolil kompromisní řešení a v rámci možností humanizoval jeho jednání na frontě, dá-li se to tak říci). Mezi ně patřilo zabíjení vzdávajících se vojáků, neomezená ponorková válka ⁷¹ používání jedovatých plynů (Karel sice zakázal explicitně jakékoli nasazení otravných plynů v rozsahu moci velení armády, nemohl však zamezit tomu, že vrchní velení Německa například ve 12. bitvě na Soče - bitva u Caporetta - v říjnu 1917 nařídilo použití jedovatého plynu, opět Karlovo věčné „dilema spojenectví“ s Německem) a také rozšířená prostituce. Prikázal ošetřovat i zajaté nepřátelské vojáky ⁷² a nebombardovat civilní cíle. Svě vlastní vojáky navštěvoval a povzbuzoval při častých návštěvách fronty a zrušil nepřiměřené kázeňské tresty. Modernizační trend Karla je nastaven záhy po korunovaci; podaří se v rámci možností odklonit vývoj od vojenské diktatury směrem k právnímu státu, amnestoval ideologické trestné činy, byl zvolen nový

⁶⁸ Brestlitevský mír z 3. března 1918 potvrzoval vítězství ústředních mocností ve východní Evropě nad Ruskem během první světové války.

⁶⁹ GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha a Litomyšl, Paseka, 1998, str. 246.

⁷⁰ ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*. Praha, Lidové noviny, 2001, str. 289.

⁷¹ Hned od počátku vlády Karla ho Německo přesvědčuje o správnosti zahájení neomezené ponorkové války, Němci si byli jisti, že Wilson neučiní žádná protipatření. Karel pod tlakem souhlasí a od února 1917 už prakticky sází pouze na tajnou diplomacii (USA vstupují do války s Rakouskem-Uherskem až v prosinci 1917, do té doby si Wilson nechával prostor pro možný separátní mír).

⁷² V době první světové války byla v platnosti tzv. První a Druhá ženevská úmluva. Ženevské úmluvy zahrnují pravidla, která se použijí během ozbrojeného konfliktu a zajišťují ochranu osobám, které nejsou nebo dále nemohou být účastny bojů (civilisté, zranění či nemocní, váleční zajatci atd.). První Ženevská úmluva (1864) se věnovala zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli, Druhá (1906) zlepšení osudu raněných, nemocných a trosečníků ozbrojených sil na moři. Byť důležité válečné strany první světové války smlouvy ratifikovaly, hojně se ve válečných zónách porušovaly.

ministr zahraničí Ottokar Czernin, někdejší spolupracovník Františka Ferdinanda i ministerský předseda hrabě Clam – Martinic a říší proběhne celá řada vln sociálních opatření ke zmírnění dopadů války.

Karlovy státnické kroky od poloviny roku 1918 již balancují na hraně zoufalých pokusů. Nacionální záměry národů už stály na plně radikalizovaných pozicích, ještě posíleny prohlášeními amerického prezidenta Woodrowa Wilsona o právech národů na sebeurčení. Karel se přesto pokoušel ještě nyní, skutečně v hodině dvanácté, dosáhnout toho, co měl v programu od počátku své vlády – vnitřní reformy, jež by vedly ke smíření národů. V září 1918 se snažil o dorozumění s Jihoslovany, odpovědí mu bylo memorandum, které vrcholilo požadavkem svobodného státu Srbů, Chorvatů a Slovinců. To bylo fiasko srovnatelné s nesmiřitelnými slovy, jenž se ozývala od Čechů.

Katastrofická situace vyžadovala krajní řešení. Cílem bylo konsolidovat říši tak, aby šla vstříc mírovým jednáním ve stabilizovaném stavu. Dále Karel I. potřeboval dát signál Spojeným státům, že mají zájem usnadnit svým národům cestu k sebeurčení. 18. října vydává císař federalizační manifest.⁷³

*Mým věrným národům rakouským!*⁷⁴

Od té doby, co jsem nastoupil na trůn, jest Mou nezdolnou snahou vymoci veškerým Mým národům vytoužený mír, jakož i ukázati národům rakouským cestu, na níž by bez překážek a třenic dali požeňnaně rozvinouti svým národním silám a využítkovali jich úspěšně k svému duševnímu a hmotnému blahobytu.

Strašlivé zápolení světové války stálo dosud v cestě dílu míru. Hrdinství a věrnost, obětavé snášení nouze a strádání slavně obhájily vlast v této těžké době. Kruté oběti války musily zabezpečiti nám čestný mír, na jehož prahu dnes s pomocí Boží stojíme.

Nyní nutno bez váhání přikročiti k novému vybudování vlasti na jejich přirozených a tudíž nejspolehlivějších základech. Přání rakouských národů jest při tom pečlivě uvésti ve vzájemný soulad a uskutečniti jejich splnění. Jsem odhodlán provésti toto dílo za svobodné

⁷³ To, že je monarchie v krizi, bylo jasné už mnoho let před vypuknutím války. Plánů, jak z toho ven se vyrojilo spousty, včetně federativního řešení. Jenže to si každý představoval jinak. Pro německé publicisty se pod tím označením schovávalo ponížení Uherska na roveň ostatních provincií a vznik německé říše. Češi zase viděli spíše slovanskou říši s německou a maďarskou menšinou. Pro Francouze a Angličany byl federalismus zbožným přáním, či spíše odmítnutím čelit jeho strašlivé alternativě spočívající v celoevropské válce. IN: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 301-302.

⁷⁴ <http://blisty.cz/art/20264.html> - vyhledáno 22. 12. 2011

součinnosti Mých národů v duchu oněch zásad, které za své přijali spojení mocnářové v nabídce mírové. Rakousko se má státí, jak tomu chtějí jeho národové, státem spolkovým, v němž každý národní kmen tvoří svůj vlastní státní útvar na území, jež obývá. Tím se nijak nepředbílá spojení polských území Rakouska s polským neodvislým státem. Městu Terstu s obvodem dostane se podle přání jeho obyvatelstva postavení zvláštního.

Tato nová úprava, která se nijak nedotýká celistvosti zemí svaté koruny uherské, má zabezpečiti každému jednotlivému státu národnímu jeho samostatnost; úprava tato bude však také účinně chrániti zájmy společné a uplatňovati je všude tam, kde společenství je životní potřebou jednotlivých státních útvarů. Jmenovitě bude dlužno spojití všechny síly, aby s úspěchem rozřešily se po právu a spravedlnosti veliké úkoly, které vznikají ze zpětných účinků války.

Až do té doby, kdy tato přeměna bude zákonnou cestou dokonána, zůstávají dosavadní zařízení k ochraně obecných zájmů nezměněna. Mé vládě jest uloženo připraviti bez odkladu veškeré práce k novému vybudování Rakouska. K národům, na jejichž sebeurčení bude spočívatí nová říše, obrací se Můj hlas, aby spolupůsobili na tomto velkém díle prostřednictvím národních rad, kteréž - utvořeny z říšských poslanců každého národa - mají uplatniti zájmy národa ve vzájemném poměru, jakož i ve styku s mou vládou.

Kéž tato naše vlast, upevněna svorností národů, které v sobě spojuje, vyjde z bouří válečných jako svaz národů svobodných. Požehnání Všemohoucího provázejž naši práci, aby velké dílo míru, jež budujeme, stalo se štěstím Mých národů.

Ve Vídni dne 16. října 1918.

Karel v. r.

Hussarek v. r.⁷⁵

Manifest slibující ústupky a přeměnu monarchie ve spolkový stát, složený z vlastních států jednotlivých národů byl skutečný průlom. Centralizované Rakousko by se zřejmě přeměnilo v soustátí české, německé, polské a jihoslovanské. Podobně jako u představ Františka Ferdinanda by federalismus vycházel ze základů národnostních charakterů říše.

⁷⁵ Spolupodepsán Max Hussarek von Heinlein, předposlední předseda vlády předlitavské části Rakousko-Uherska.

Logiku celého federalizačního manifestu zásadně narušovalo, že se zastavoval na Litavě, že se netýkal integrity zemí svaté koruny uherské. Tím se ovšem z řešení zejména jihoslovanské otázky stávala fraška: většina Jihoslovanů žila ve východní polovině říše. Těžko si lze představit, že by habsburská říše sestávala jednak z federace národních států v její západní části, jednak z nedílného uherského království za Litavou. Toto prapodivné smíšení federalismu a dualismu (či federalismu v rámci dualismu) v jednom státě by jen stěží mohlo fungovat.⁷⁶

Císař nicméně dával signál do světa, že počítá s drastickými reformami respektující práva jednotlivých národů. Porozumění ovšem nenašel, a když dne 19. října Wilson uznal národní aspirace Jihoslovanů a Čechoslováků, manifest se ukázal jako bezcenný cár papíru.⁷⁷

V takové chvíli je jasné, že říše je v definitivní demontáži.⁷⁸ Karla ani v takové chvíli nenapadla varianta vojenské obrany integrity státu. „Jenom žádnou občanskou válku! To bych si nemohl zodpovědět před Bohem a svým křesťanským svědomím!“⁷⁹

Vzhledem k celkovému vojenskému zhroucení a vnitřnímu rozpadu podunajské monarchie se císař Karel 11. listopadu 1918 zřekl v rakouské části monarchie jakékoli účasti na státních záležitostech a zprostil svou (mezitím již nefunkční) rakouskou vládu úřadu. Následujícího dne byl nově vzniklý stát Německé Rakousko prohlášen republikou. Podobným prohlášením byl Karel dne 13. listopadu na nátlak maďarských politiků donucen zříci se svých panovnických práv v Uhrách. Německé Rakousko vydává zákon z 3. dubna 1919, o vypovězení Karla ze země a převzetí moci nad domem Habsbursko-Lotrinského. Zákon zrušil pro Německé Rakousko všechna vladařská práva dynastie a stanovoval nutnost zřeknutí se

⁷⁶ GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha a Litomyšl, Paseka, 1998, str. 260.

⁷⁷ Ani na počátku první světové války nebyl pro většinu obyvatel i intelektuálů středoevropský prostor myslitelný bez císaře. I budoucí prezident Masaryk, přestože si od Habsburků udržoval odstup, věřil, že se habsburská monarchie přetransformuje, oživí, nebylo mu vlastní nacionalistické a panslavistické fantazírování. IN: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 305. K podobným myšlenkám směřoval i Karel Kramář, první ministerský předseda ČSR, který před rokem 1914 tvrdil, že program moderního demokratického Rakouska je „federalizace historických skupin a v nich národnostní autonomie různých národů.“ IN: KREJČÍ, Oskar: *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009, str. 248. Oproti tomu český spisovatel a politický komentátor Penížek ve svých pamětech s veřepě trvá na tom, že nejpozději od zrušení Badeniho jazykových výnosů v říjnu 1899 (Badeni byl v letech 1895–1897 předseda předlitavské vlády, u výnosů se jednalo o neúspěšná jazyková nařízení z roku 1897, snažil se zrovnoprávnit češtinu s němčinou ve vnitřně-úředním styku Rakouska-Uherska) byla česká společnost naladěna protihabsbursky. „(Zrušení výnosů) Rozjítřilo český národ a zničilo poslední zbytky jeho důvěry a víry k rodu habsburskému.“ IN: PENÍŽEK, Josef. *Z mých pamětí*. Praha, 1928, str. 98.

⁷⁸ Český historik Josef Pekař, byť mu nebyla monarchie blízko srdci, si racionálně uvědomoval, že z hlediska ekonomického, vojenského i kulturního má takové velké soustátí ve středu neklidné Evropy své nepopiratelné přednosti. Rozpad monarchie tedy příliš nevítal, viděl ale její slabosti, které přivodily pád monarchie. IN: PEKAŘ, Josef. *Deníky Josefa Pekaře*. Praha, Vyšehrad, 2000, str. 22.

⁷⁹ GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha a Litomyšl, Paseka, 1998, str. 273.

všech vladařských nároků. Karel označuje veškeré kroky republiky Německé Rakousko pro něho a jeho rod neplatné. Dále deklaruje, že Německé Rakousko předešlo svým prohlášením o státní formě jeho prohlášení o vzdání se výkonu moci, proto je toto prohlášení neplatné. Ex-císař se tak stal až do konce svého života vyhnanecem z Německého Rakouska (poté První Rakouské republiky). Ostatní členové rodiny Habsbursko-Lotrinské se rozhodli částečně pro život v zahraničí, částečně pro republikánské Rakousko.⁸⁰

3.2. Exilové plány a analýzy „nové“ Evropy

Ve svém švýcarském exilu nepolevuje událostmi dozajista unavený Karel v politické činnosti; prostřednictvím denního tisku a diplomatických jednání hlavně s pomocí korespondence. Zjišťuje, že svět se mění a jakoby pro něj už v něm nebylo místo. Pokusí se hned na dvakrát převzít vládu v Uhrách. Zdánlivě prohabsburský Miklós Horthy, zvolen říšským místodržitelem, nicméně i přes záruky věrnosti císaři opětovnému nástupu Karla I. na uherský trůn zabránil.⁸¹

Karel je izolován, pojmy jako monarchie, centralismus, císařství, Habsburkové, dynastismus apod. jsou světem po roce 1918 nemilosrdně vytlačovány a ideologicky odmítány. Osud carských Romanovců a pruských Hohenzollernů dával tušit, že Evropa se vydává novým směrem zjitřeného nacionalismu a parlamentarismu. Karlovy diplomatické kontakty nám dávají nahlédnout, jak se k progresivním změnám, jenž viděl všude kolem sebe, stavěl.

Alfou a omegou pro něj bylo niterné přesvědčení, že je i nadále legitimním panovníkem a jak jsme viděli, pokusil se to v Uhrách i realizovat. Roku 1919 vyvíjel horlivou

⁸⁰ Vdova po Karlovi Zita se nikdy k Rakouské republice neznala, nicméně od roku 1922 směla znovu vstoupit do země, poté co rakouské úřady definitivně vyloučily existenci teoretické možnosti, že by její případné nároky na vládnutí byly právně odůvodnitelné.

⁸¹ Nešlo pouze o nesmiřitelný boj mezi dvěma muži, ale i zbytek Evropy se proti úmyslům Karla až na výjimky bouří. Nastolení království v Uhrách šlo proti versailleskému uspořádání Evropy, zejména se to ale neslučovalo s koncepcemi Malé dohody, vojensko-politického spojení z let 1921-1939 složeného z Československa, Jugoslávie a Rumunska, která přímo usilovala o potlačení nároků habsburské monarchie na trůny v nástupnických zemích. Z tohoto hlediska byly snahy Karla, byť možná legitimní, odsouzeny k neúspěchu. Chceme-li si ještě trochu zaspokulovat, opačnou alternativu možného vývoje vidíme u Sevillii (*Poslední císař*). Ten se s odvoláním na práci Michela Dugasta Rouilléa domnívá, že státy Malé dohody by si nedovolily v roce 1921 jakkoliv zakročit, poněvadž vojáci, kteří skládali přísahu Karlovi ještě před pár lety, by proti císaři odmítali zasáhnout. IN: SÉVILLIA, Jean. *Poslední císař*. Plzeň, Plejáda publishing s. r. o., 2010, str. 167-168

kampaň proti připojení Německého Rakouska k Německu.⁸² Obával se o osud svých národů, kterým předvídal do budoucna pohlcení Ruskem nebo Německem, pokud se opět nesjednotí. Jeho úhlavním nepřítelem, jak se nechával slyšet, byl ostrý nacionalismus, který považoval za klíčového viníka svého pádu. Karel se cítil zavázán Bohu, dějinám a tradici dynastie, přísahám svým i svých předků, považoval to za svou až metafyzicky zakotvenou povinnost.

Anšlus Rakouska, po němž volaly především německonacionální kruhy, byl pro Karla už v době, kdy svět neviděl důsledky nacistického anšlusu z roku 1938, naprosto nepřijatelný. Myšlenka, že jeho dědičné země budou utopené ve Velkém Německu, byla pro ex-císaře prostě zcestná.

Karlovy analýzy budoucnosti Evropy jsou z dnešního pohledu přinejmenším zajímavým čtením. „Malé státy, které vnikly v důsledku našeho zhroucení, jsou pro Evropu politicky i ekonomicky škodlivé. Jsou zdrojem neustálých vnitropolitických a zahraničně politických zmatků. Na mezinárodním poli za prvé proto, že se mezi sebou nesnášejí, a za druhé proto, že pokud budou pokračovat v dosavadní politice, dříve nebo později budou vehnány do náruče „Velkoněmecka“. (...) Poláci a Češi se prou o Těšín, Jugoslávci a Rumuni o Banát. Neměli bychom se dát klamat proklamacemi přátelství, které jsou zvnějšku diktované: celá dunajská otázka je hnisající vřed, který je s námahou maskován, jednoho dne však může prasknout. A za tímto chaosem se tyčí jako strašidlo hrozné „Velkoprusko“. (...) Vnitropoliticky v sobě mají všechny nové státy zárodek rozkladu. V Československu žije 6 milionů Čechů a 7 milionů osob nečeské národnosti, které jsou se současným postavením z velké části nespokojené. Založení této republiky nemá rozumné zdůvodnění – ani etnografické, ani zeměpisně-ekonomické, ani historické. (...) Staré Rakousko mělo nepochybně nedostatky, ale jednotlivé národy v něm požívaly svobody, které nebyly o nic menší než svobody, které dnes zajišťuje menšinám mírová smlouva. (...) Dobromyslnost obyvatel zatím zabránila tomu, že nedošlo k větším výbuchům. Myšlenky anšlusu zatím u Rakušanů – když odhlédneme od profesionálních agitátorů a štváčů – nezapustily příliš hluboké kořeny. Ale obrovská bída, ekonomické nesoběstačnost amputovaného státu a vzrůstající chaos ve veřejné správě by nakonec mohly tento konzervativní národ vehnat do velkoněmecké náruče. (...) Finanční situace národních států je špatná, některých dokonce

⁸² Většina obyvatel Rakouska si po rozpadu monarchie přála spojení s Německem (naplňování ideji Velkoněmecka), které však výslovně zakázala saint-germainská mírová smlouva z 10. září 1919.

přímo katastrofální. Ozdravit ji lze opětovným spojením, které může mít v první fázi jen ekonomický charakter. Rakousko-uherská monarchie nebyla pouze výsledkem dynastické politiky, jak mnozí prohlašují, nýbrž také hospodářským celkem. (...) Hospodářství a obchod vzkvétaly. Život pulsoval naplno. A dnes? (...) Je bezprávím v dnešní době automobilů a technického pokroku vůbec, který si nutně vyžaduje velkých hospodářských celků, rozkouskovat k uspokojení ješitnosti několika lidí hospodářskou oblast, která vznikala po několika staletí, na řadu malých, života neschopných státek.“⁸³

Dále bývalý císař a král Karel I. doporučoval, aby se v Německu usilovalo o původní systém oblastních knížectví a království – jen silnou federalizací bylo dle jeho názoru možné zabránit tomu, aby se Německo nestalo nebezpečí pro evropský kontinent.⁸⁴

Alternativou k vývoji středoevropského prostoru, který je po válce silně roztříštěn a ohrožován bolševismem, jenž je Karlem důrazně odmítán, je tzv. Podunajská konfederace. Karel tuto představu reorganizovaného středu Evropy sděloval francouzským politikům.

„Naším hlavním cílem je Podunajská konfederace, to znamená, hospodářské spojení všech takzvaných „nástupnických“ států pod jejich legitimním vladařem. Protože hospodářské spojení v jeden národně hospodářský celek vyžaduje zrušení celních hranic mezi státy a jejich společnou celní hranici, musí zde být také společné vnější zastoupení, přinejmenším pro dnes nejdůležitější hospodářskou oblast. (...) Představuji si to tak, že každý stát může mít své ministerstvo zahraničí (a také svou armádu jako kontingent do spolkové armády). Císaři by stál po boku kancléř a hospodářský ministr (kteří by byli odpovědni spolkovému parlamentu). Státní forma jednotlivých spolkových států může být různá, také jsou představitelné republiky (Hamburk v německé říši). Takovýto spolek států by, v souladu se svou čistě hospodářskou tendencí, neprováděl žádnou agresivní, militaristickou zahraniční politiku, žil by se všemi státy v nejlepším porozumění a představoval by, svého druhu, neutrální spolek národů. V takovém spolku nesmí jeden stát převyšovat druhý, musí být všechny, ať již malé nebo velké, rovnoprávné. (...) Císař nikdy nesmí být vtažen do sporů mezi jednotlivými státy. Císař jmenuje kancléře a hospodářského ministra, vykonává vrchní velení ozbrojených sil spolku a reprezentuje spolek navenek.“⁸⁵

⁸³ DEMMERLEOVÁ, Eva. *Císař Karel I.* Ikar, Praha 2006, s. 204-6.

⁸⁴ DEMMERLEOVÁ, Eva. *Císař Karel I.* Ikar, Praha 2006, s. 208.

⁸⁵ GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král.* Praha a Litomyšl, Paseka, 1998, str. 300-301.

Vidíme, že Karel měl ideu nadnárodního státního celku, byl přesvědčen o smyslu spolupráce národů v rámci určitého konceptu, což považoval za záruku míru, prosperity a bezpečí. Stavěl proti sobě habsburský legitimismus a všenněmeckou rozpínavost. Zita vylíčila další hlavní soupeře Karlových nároků: „V roce 1919 se k veškerému nacionalistickému fanatismu družil i fanatismus pseudonáboženský, marxistický. Proti těmto oběma fanatismům bojoval císař Karel.“⁸⁶

V lednu 1922, kdy císařovna Zita byla ve Švýcarsku, Karel na Madeiře sepsal návrh ústavy pro Rakousko pod názvem *Rozdělení a uspořádání nového Rakouska a jeho politické cíle*. Návrh obsahoval obnovu jednotného podunajského státu, resp. soustátí a rozpracovává předchozí návrh Podunajské konfederace. Nové „Velkorakousko“ se mělo skládat ze čtyř samostatných zemí, které měla na věčné časy spojovat personální unie.

Tyto čtyři země jsou:

1. Rakouské císařství s hlavním městem Vídní a korunními zeměmi:

- a) Dolní Rakousy ve svých historických hranicích bez Vídně
- b) Horní Rakousy
- c) Salcburk
- d) Tyrolsku ve svých historických hranicích
- e) Vorarlbersko
- f) Štýrsko bez Slovinského Podštýrka, pro Marburg (Maribor) a okolí plebiscit
- g) Korutany ve svých historických hranicích

2. Uherské království ve svých historických hranicích bez Chorvatska a Slavonie

(Slavonska), skládající se z:

- a) čistě uherských oblastí
- b) slovenské bánoviny (Slovenska)
- c) Sedmihradského velkovévodství
- d) jižního Banátu

⁸⁶ GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha a Litomyšl, Paseka, 1998, str. 302.

3. Země Svatováclavské koruny, hlavní město Praha, tvořené:

- a) Českým královstvím
- b) Moravským markrabstvím
- c) slezskými vévodstvími⁸⁷

4. Spojená království Chorvatska, Slavonska, Dalmácie a Illyrie, skládající se z

- a) vlastního Chorvatska, Slavonie a chorvatské části markrabství Istrie
- b) Dalmácie s jejím bosensko-hercegovinským a chorvatsko-tureckým (tj. muslimským) zázemím
- c) Království Illyrie, tvořeného vévodstvím Krajina (Kraňsko) rozšířeným o Cillierský okruh (Celje a okolí v Podštyrsku), hrabstvími Gorice a Gradiška a slovinskou částí markrabství Istrie.

Každá ze čtyř zemí je detailně analyzována a je pro ni navržena správní struktura. Přesně je popsáno postavení menšin: ve smíšených oblastech musí úředníci ovládat všechny používané jazyky, každý občan má právo, aby dotazy byly zodpovězeny v jeho řeči, každá menšina má právo na školy nebo přinejmenším na výuku ve vlastním jazyce a na přiměřené politické zastoupení.

Všechny čtyři země jsou samostatné, reprezentace navenek a zahraniční politika přináležejí císaři nebo nadřazené vládě, která ovšem nesmí zasahovat do vnitropolitických záležitostí jednotlivých zemí.⁸⁸

⁸⁷ Opět zde narážíme na národnostní obtíže. Dlouhodobě se podíl německy mluvících obyvatel (tehdy byla národnost úzce vázána s jazykem, až později byla národnost spojována především s kulturou a společenstvím, se kterou sdílím přejaté hodnoty) v českých zemích, fakticky až do vysídlení/vyhnání Němců po druhé světové válce, pohyboval přes 30% (rok 1910 – 62% Čechů, 38% Němců, v absolutních číslech byl poměr tři a půl ku dvěma miliónům - zdroj: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 363-364.) Karel, jak níže zmiňuji, chtěl sice dbát na pohodlí menšin (školy, zastupitelstva, ...), ale mnohem silnější než toto idealizované sourozenství mezi etniky byla nacionalizovaná pouta k „mateřským (jazykově spjatým) národům“. Karel plně nerefletoval skutečnost německé menšiny v českých zemích a problém, kterým tehdy existoval.

⁸⁸ K opačným závěrům došel na konci války kupříkladu Masaryk. Ten považoval spravedlivou federalizaci rakousko-uherských zemí na národním principu již za neuskutečnitelnou. Opouští tak vlastně konstitutivní smysl existence Rakouska, jak ho viděl Palacký, ochranu a stabilizaci středoevropského prostoru. V londýnské revue *The New Europe* se už v únoru 1917 Masaryk nechal slyšet, že si přeje konec tohoto „nenárodního středověkého státu.“ Novou stabilitu měla zajistit slovanské solidarita a zájmy západních mocností. Viděl reálně spojení Polska, Československa a Jugoslávie a tuto alianci stavěl do protikladu k přirozené poválečné spolupráci rakousko-německé. IN: KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009, str. 181-187.

Císař Karel I. o cílech spojení čtyř zemí a zahraničních vztazích napsal:

„Účel spojení těchto čtyř zemí pod jedním vládcem je za prvé hospodářský a z toho vyplývá za druhé vojenský, tj. společná obrana. Nejprve tedy musí být odbourány celní bariéry mezi těmito zeměmi, každá z nich bude mít vlastní celní hranici s okolními státy. Středobodem zahraniční politiky je trvalý přátelský spolek s Francií. Spojenectví, uzavíraná na pouhém nadšení nemají trvání; spolehlivou základnu tvoří pouze jednota zájmů. Mezi Francií a námi neexistuje žádný střet zájmů, oba státy mají společné přirozené nepřátele: Prusy a Italy. (...) Aby mi nebylo špatně rozuměno, nejde mi o nějakou vojensko trestnou výpravu, požadují pouze, aby nám Itálie vrátila území, o která jsme byli oloupeni.“⁸⁹

Karel I. umírá 1. 4. 1922 na těžký zápal plic. Zůstává po něm rozvrácená říše a nepřátelství těch národů, nad kterými měl po další desítky let vládnout. Všude, kde Karel projevoval konstruktivní snahy o zachování charakteru tváře střední Evropy, narážel na odpor prakticky u všech vlivných skupin tehdejšího světa. Karel nabízel alternativy k čím dál agresivněji se prosazujícímu radikalismu a národním kultům poválečné doby, které byly po konci první světové války nevratně legitimizovány dohodovými mocnostmi, tedy jak tolerované, tak už i nezpochybnitelné. V jistém smyslu dokázal čelit těmto tehdejším výrazným politickým směrům, kterým snadno podléhali nejenom jednotlivci, ale toto zdivočele národovectví na sklonku války značně ovlivnilo i vnímání historie, tvorbu kultury a smýšlení mas.

Karel měl cit pro odhad vývoje události. Jeho četné obavy o pohlcení Rakouska Německem mu daly za několik dalších let za pravdu. Nesdílel také optimismus, že Německo debakl první světové války dokáže tamější vládnoucí kruhy zbavit onoho typického sebevědomého militarismu. I jeho vyjádření a varování před mladým bolševismem na východě se ukázala v dalších desetiletích jako opodstatněná. Národní fanatismy a nové důsledné ideologie ale umlčely všechny myšlenky podobné těm Karlovým.

Jestliže trpkým osudem Františka Ferdinanda d'Este byla nenaplněnost, u Karla tomu bylo právě naopak. Ocitl se v epicentru dění. Polemiky, zda vykazoval známky slabosti, zda byl ten pravý převzít vládu v časech, kdy monarchie potřebovala silné a rozhodné vedení, zda v okamžicích, kdy se otřásá říše v základech, zda měl projevit více nesmlouvavosti a důrazu na úkor smířlivosti a jeho víry v komunikaci, zřejmě nedojdou nikdy svého konce.

⁸⁹ DEMMERLEOVÁ, Eva. *Císař Karel I.* Ikar, Praha 2006, s. 207-208.

*Není pochyb o tom, že Karel I. nemůže být považován za úspěšného panovníka. Nevyvedl zemi z války, nezmírnil tlak Německa na Rakousko-Uhersko, federalizace ústavy se nezdaří, neboť přichází příliš pozdě, nezachrání trůn, je přinucen vzdát se moci a selže v dosažení uherské koruny hned dvakrát. Na jeho straně je ale spousta polehčujících okolností, bezmála všechny chronické potíže zdědil.*⁹⁰

Vládnout v časech války, změn a nástupu nových ideologií bylo pro mírového císaře Karla prokletím. To, co se jevilo v bouřlivé době konce první světové války jako lehká utopie (stát nad dobovým nacionalismem), či možná také jako Karlovo odtržení od reality a „stavění si vzdušných zámků“ (konfедераční projekty)⁹¹, to se začalo především po hrůzách druhé světové války naplňovat jako realita. Tragika Karla, zbožného mírového císaře, spočívala ve vládně v časech války, změn a nástupu nových ideologií. Jeho blahořečení římskokatolickou církví⁹² v roce 2004 papežem Janem Pavlem II. z něj zpětně nedělá úspěšného panovníka, ale spíše nám připomíná, že byl především člověkem.

⁹⁰ Takřka bezvýtku kritický profil a soud nad Karlem vyjádřil dobový novinář a spisovatel Karl Friedrich Nowak. Píše: „Obklopen neschopnými rádci (...) hromadil chyby na chyby a vládl, posilován pololehkomyslným, poloservilním okolím. (...) Na pádu své vlády měl sám nejhlubší vinu. (...) Zapletl se do těžkých omylů, k nimž ho sváděla sympatie nebo antipatie k vyvoleným nebo odmítaným rádcům.“ (str. 270). Nowak vyčítá mimo jiné císaři dvě kardinální chyby. Propouštění předních armádních velitelů v čele s maršálem Conradem von Hötzendorfem, jehož považoval za „ducha a hlavu armád“ a také selhání v plánu korunovace v Čechách, což byla „propásnutá možnost, a dokonce velmi pravděpodobná, jak zachrániti říši.“ (str. 273-274) IN: NOWAK, Karl Friedrich. *Pád dvou císařství*. Praha, Melantrich, 1931

⁹¹ Kromě globálních a velkých mezinárodních organizací typu OSN, OBSE, Rady Evropy, WTO, EU či NATO, které začínají vznikat po druhé světové válce, kdy už byla nadnárodní spolupráce považována za nezpochybnitelnou nutnost, se roku 1991 úzce spojily i státy bývalé habsburské monarchie (v případě Polska máme samozřejmě na mysli pouhou rakouskou část Halič, samostatné Polsko, na více než století zlikvidováno po tzv. trojím dělení v letech 1772–1795, bylo obnoveno až roku 1918) Česka, Maďarska, Polska, Slovenska v tzv. Visegrádské skupině, jejíž hlavní cíl je udržování stability v regionu. Od smrti Karla I. uběhlo tou dobou bezmála 69 let.

⁹² Karel byl blahořečen 3. října 2004 Janem Pavlem II. ze tří důvodů: pro svou touhu po míru, pro sociální opatření, která zavedl, a pro osobní zbožnost. IN: SÉVILLIA, Jean. *Poslední císař*. Plzeň, Plejáda publishing s. r. o., 2010, str. 190.

4. Otto Habsburský

První syn císaře Karla I. narozený 20. listopadu 1912, arcivévoda rakouský, korunní princ český a maďarský Otto Habsburský byl od smrti svého otce pretendents rakouského trůnu. Podle toho se taky přizpůsobila výchova, která ho měla na jeho roli pečlivě připravit.

Zita, vdova po Karlovi I., s rodinou přestěhovaná ve Španělsku, upnula všechnu svou energii ke katolické výchově svých dětí, především k Ottovi. Tomu poskytla pozornost v duchu rakousko-uherských tradic. Byl vyučován v národních jazycích rakousko-uherské monarchie (hovořil tedy vedle rodné němčiny čtrnácti dalšími jazyky, včetně češtiny a maďarštiny)⁹³ a musel současně absolvovat učební plán rakouského a uherského gymnázia. Oslovován byl „Vaše Císařská Výsost“. Roku 1930 udělá maturitu a v roce 1935 s vyznamenáním ukončí studium politických a sociálních věd na universitě v Lovani (Belgie).

V té době bylo jasné, že vývoj Evropy, kde se probouzí k životu německý nacismus, italský fašismus a politické extrémistické buňky prakticky ve všech státech, se posunul do fáze, ve které se nedá předpokládat brzká restaurace nové habsburské monarchie. Otto hledá platformu, kde by své postoje navazující na odkaz svého otce mohl svobodně realizovat. Roku 1936 vstupuje do tzv. Panevropské unie, nejstaršího hnutí za sjednocení Evropy na demokratickém a křesťanském základě. Myšlenkové jádro tohoto hnutí formuloval Dr. Richard hrabě Coudenhove-Kalergi⁹⁴ na svém panství Poběžovice na Domažlicku. Samotná Panevropská unie byla založena roku 1923 jako přímá reakce na hrůzy první světové války.

V systému mocenské rovnováhy v éře rozmachu imperialismu⁹⁵ přibližně v letech 1870 – 1914 byla idea evropského sjednocování čirá utopie. Nebezpečí dalšího válečného výbuchu po katastrofě Velké války (1914-1918) ale dalo vzniknout pocitu nutnosti vytvářet

⁹³ Díky svým jazykovým schopnostem mohl jakékoli zasedání Evropského parlamentu absolvovat bez tlumočnicka. Své knihy psal v němčině, maďarštině a francouzštině.

⁹⁴ Coudenhove-Kalergi (1894 - 1972) byl rakouský politik s československým občanstvím. V roce 1923 založil Panevropskou unii, od 1924 vydavatel časopisu Panevropa. Roku 1926 organizátor 1. panevropského kongresu. V roce 1952 čestný prezident Evropského hnutí.

⁹⁵ Pod pojmem imperialismus si můžeme představit situaci, kdy jeden stát zřídí či se pokouší zříditi panství nad jiným státem nebo cizím územím, což je spojené se ziskem politického, ekonomického a kulturního vlivu. IN: ROSŮLEK, Přemysl, CABADA, Ladislav. *Evropa národů, patriotů a integrace*. Pelhřimov, Aleš Čeněk, 2002, str. 53.

prostor pro tvorbu mezinárodní spolupráce. Kalergi, ke kterému se přidává Otto Habsburský a další osobnosti (kupříkladu Albert Einstein, Thomas Mann, Franz Werfel, Salvador de Madariaga, Charles de Gaulle, Aristide Briand, Konrad Adenauer, Franz Josef Strauss, Bruno Kreisky či Georges Pompidou) spatřuje v poválečné roztržité Evropě zárodek nebezpečí. Slabé malé státy byly podle Kalergiho přímo ohrožovány sovětským bolševismem a fašismem. „Předvídal starému kontinentu chmurnou budoucnost násilného sjednocení ruským vítězstvím nad Evropou. (...) Polsko a Rumunsko jsou příliš slabé, aby převzaly v tomto století historickou úlohu, kterou plnily v předešlém století Prusko a Rakousko: úlohu evropské obrany proti Rusku. (...) Jakmile se Rusko zotaví ze svých vnitřních katastrof, nezadrží ani Polsko, ani Rumunsko, ani Československo jeho směřování na západ.“ Řešení měla být celoevropská integrace: „Heslo zní: svépomoc sjednocením Evropy v účelný politicko-hospodářský svaz.“⁹⁶ Zajímavé bylo, že Kalergi do svého projektu federalizované Evropy nezahrnul Británii („její těžiště je za oceánem“) a Rusko (zavedení bolševismu).⁹⁷

V ideji Panevropské unie spatřoval Otto jedinou životaschopnou alternativu pro Evropu, řítící se ve dvacátých a třicátých létech do temnot totalitní moci. Již na počátku třicátých let vede Otto boj s postupnou nacizací německé společnosti. Adolf Hitler, avšak i Maďaři a Čechoslováci měli ze znovunastolení monarchie v Rakousku strach. Otto vede legitimistickou kampaň v letech 1936-1937, úzce spolupracuje s rakouským kancléřem Kurtem Schuschniggem, ale smyčka kolem Rakouska se utahuje. Schuschnigg a Otto Habsburský se aktivně setkávali a rovněž probíhala čilá korespondence. Na jaře 1937 se však garant nezávislosti Rakouska Benitto Mussolini politicky sblížil s Adolfem Hitlerem a v otázce Rakouska mu ustoupil. Hitler nyní dal jednoznačně najevo, že pokud se rakouská politická reprezentace pokusí restaurovat monarchii, tak wehrmacht (ozbrojené síly Třetí říše) okamžitě rakouské země obsadí.

⁹⁶ ROSŮLEK, Přemysl, CABADA, Ladislav. *Evropa národů, patriotů a integrace*. Pelhřimov, Aleš Čeněk, 2002, str. 130.

⁹⁷ Panevropa nebyla jediným evropským hnutím, které si kladlo za cíl vytvořit koncepci nadnárodní spolupráce národů. Iniciativy se ujal kupříkladu Aristide Briand (1862-1932), mnohonásobný ministr francouzských vlád, tvůrce známého Briand-Kellogova paktu. Vytvořil plán evropské federální unie na základě široké politické a hospodářské mezinárodní spolupráci. Dále existovaly plány evropských socialistů, v meziválečném období bylo napsáno i mnoho knih, které nabízely alternativy k podobě střední Evropy, zmiňme za všechny bývalého spolupracovníka Františka Ferdinanda Milana Hodžu a jeho ideu celní středoevropské unie (*Dunajská federace, Středoevropská myšlenka*). Kromě demokratických modelů měly samozřejmě své vlastní sjednocovací plány i totalitní režimy, komunismus a fašismus, jejich nástrojem ale vždy bylo především násilí a dobývání. IN: VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha, Lidové noviny, 2004, str. 133-153.

Otto Habsburský se nevzdal a obrátil se na Schuschnigga s návrhem, aby jej pozval do Rakouska, podal demisi a jmenoval jej kancléřem. Byl rozhodnut vést s Německem válku, s vědomím, že Rakousko vojensky uhájit nelze. To, že měl Otto skutečně hrdost i odvahu se nedá popřít, nutně se ale dere na mysl, zda takovýto hazardní návrh byl vůbec myšlen vážně a nebyl spíše určen pro účely jeho pozdějších legitimistických nároků. Každopádně je docela možné, že pokud by se Rakušanům zdařilo alespoň na nějaký čas ubránit své hranice, vytvořily by se podmínky k zapojení Československa do konfliktu a možná i dalších zemí. To čemu pomáhal zabránit jeho otec krátce po první světové válce, v připojení Německého Rakouska k Německu, se dvacet let po té opakuje. Hitler podepisuje dokument s příznačným názvem Operace Otto, vojenský rozkaz pro vpochodování do Rakouska z 11. března 1938, k tzv. „anšlusu Rakouska.“⁹⁸

Následník neexistujícího trůnu neváhá a organizuje odboj. Vystupuje veřejně proti nacistické okupaci země, na jejíž půdu vzhledem k protihabsburským zákonům vůbec nemůže vkročit. Během války emigruje do USA, kde se setkává s prezidentem Franklinem Delano Rooseveltem a později i s ministerským předsedou Velké Británie Winstonem Churchillem. Kromě neúspěšných pokusů vytvořit exilovou vládu se mu podaří Churchilla přesvědčit pro realizaci svého konceptu Podunajské federace⁹⁹, který si vypůjčil od svého otce, aby ho aktualizoval podle současného mustru.¹⁰⁰

Koncept bral v úvahu rozpad Německa na miniaturní monarchie a obnovu soustátí v hranicích Rakouského císařství na území států Rakousko, Maďarsko a Československo. Také bylo bráno v potaz začlenění Chorvatska, Jižního Tyrolska, Friulsku, Istrie a Slovinska, což se však později ukázalo jako nepravděpodobné z toho důvodu, že by tyto státy bylo zřejmě nutno anektovat. Zamýšlený stát neměl být tudíž obnovením do roku 1918 existujícího Rakouska-Uherska v pravém smyslu, nýbrž jako federace spíše stojící na *Manifestu národů* Karla I. a reformních návrzích Aurela Popovici.¹⁰¹ Z promísení výrazů podunajský prostor a federace se vytvořil název „Donauföderation“ – Podunajská federace.

⁹⁸ BROOK-SHEPHERD, Gordon. *Uncrowned Emperor*. Hambledon and London, New York, 2003, str. 117.

⁹⁹ Koncept Podunajské federace ani mezi válkami neležel v šuplíku. Jak připomíná Gordon Brook-Shepherd (*Uncrowned Emperor*), projekt ožil ještě těsně před válkou (Hodža), kdy se k zemím Malé dohody (Československo, Jugoslávie a Rumunsko) mělo připojit Rakousko a Horthyho Maďarsko. Takový svazek, jenž měl mít hlavně hospodářský charakter, ale v těžkém období poloviny třicátých měl pramalé šance na úspěch. IN: BROOK-SHEPHERD, Gordon. *Uncrowned Emperor*. Hambledon and London, New York, 2003, str. 92-93.

¹⁰⁰ BROOK-SHEPHERD, Gordon. *Uncrowned Emperor*. Hambledon and London, New York, 2003, str. 147.

¹⁰¹ Jak už bylo zmíněno, jedním z těch co usilovali o federativní uspořádání střední a jihovýchodní Evropy byl i slovenský politik Milan Hodža, který za druhé světové války často stál v opozici vůči hlavnímu představiteli

Jihoněmecké země Bavorsko, Bádensko, Württembersko a Hohenzollern-Sigmaringen – rovněž obnovené jako monarchie – se měly spojit v Jihoněmecký spolek, který měl představovat v Jižním Německu jakousi variantu historického Německého spolku.¹⁰² Nově vzniklá obdoba rakouského císařství měla podle své dějinné předlohy sloužit zároveň jako ochranná mocnost jihoněmeckých států, avšak na rozdíl od minulosti nemělo být členem spolku. Spolek měl společně s Rakouskem a malými státy vytvořit celní a měnovou unii, aby se vyhnuly hospodářskému úbytku.¹⁰³

Hlavní důvod snahy o obnovení císařství můžeme spatřovat v teorii mocenské rovnováhy na evropském kontinentu. Winston Churchill byl přesvědčen o nutnosti velmoci ve střední Evropě, k omezení vlivu Sovětského svazu na Balkán a Německou říši. Z důvodu předchozího anektování Rakouska a Československa nacionálně socialistickým Německem měl být novému státu přiznán status oběti, a podobně jako Francie měl být uznán jako jedna z vítězných mocností. Tento koncept však ztroskotat na zamítavém postoji Roosevelta a Stalina na konferenci v Teheránu ve dnech 28. října až 1. prosince 1943, neboť to neodpovídalo zamýšleným plánům na podobu Evropy.¹⁰⁴ Stalin v této věci vyjadřoval přesvědčení, že pokud po válce rozdělí Německo (záměrem bylo oslabit „pruskou důstojnickou kastu“), bylo by nemoudré vytvářet nové spojené celky, ať už podunajské, nebo nějaké jiné. Podunajský spolek by podle komunistického vládců nebyl životaschopný, čehož by Němci využili. Už v Teheránu podporoval rozdělení a rozptýlení „německých kmenů“ a představoval si střední Evropu s malými státy, kde by nebylo žádných větších celků. Stalin jistě už zamýšlel v oslabených a samostatných státech střední a východní Evropy uplatňovat

Československého národního výboru Edvardu Benešovi. Československo se podle Hodži mělo orientovat na spolupráci s Polskem a obnoveným Rakouskem, dále i na další podunajské státy. Celá federativní struktura by se měla napojit na Francii a Velkou Británii. Můžeme se s trochou nadsázky domnívat, že se Hodža považoval za samozvaného mluvčího možné Podunajské federace: „Byl jsem otcem preferencí dunajských států a pracoval vždy pro jejich sblížení. Proto také dnes se francouzští státníci obracejí na mě, když se jedná např. o Habsburky a jejich plány. Otto a Zita mohou psát dnes sta memorand, zůstávají nepovšimnuta.... Za to se ptají v podobných případech Francouzi vždy Hodži.“ (3. 2. 1940). Své úvahy shrnul v knize *Federace ve střední Evropě* (1942), kde dává mimo jiné najevo rozhořčení nad vývojem středoevropského prostoru mezi válkami, prezident Beneš není v knize ani zmíněn. Na sklonku svého života ještě popsal možný poválečný vývoj Evropy. Viděl nebezpečí ve slabosti malých států ohrožovaných velmocemi, sovětského Ruska a Německa. Vidíme, že se obával podobných hrozeb, které pro nástupnické státy skýtala doba po první světové válce. Zůstal až do smrti přesvědčeným federalistou a ocenění za své snahy se dočkal i od blízkého Ottova spolupracovníka Richarda Coudenhove-Kalergiho v knize *Kampf um Europa*. IN: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan. *Hodža versus Beneš*. Karolinum, Praha, 1999, str. 67, 69, 137, 145, 187.

¹⁰² Německý spolek byl politický svazek německých států (hlavně Rakouska včetně českých zemí, Pruska, Bavorska, Württemberska, Hannoverska a Saska) v letech 1815 - 1866. Měl sloužit jako nástupce Svaté říše římské, její charakterem byla volná federace jednotlivých států.

¹⁰³ <http://dictionary.sensagent.com/Donauföderation/de-de/> - vyhledáno 22. 12. 2011

¹⁰⁴ BROOK-SHEPHERD, Gordon. *Uncrowned Emperor*. Hambledon and London, New York, 2003, str. 167.

sovětský vliv a v jeho zájmu nemohla být alternativa velkého sjednoceného soustátí v podunajské oblasti.¹⁰⁵

Poválečná Evropa se ale vydala zcela odlišnou cestou, je rozdělena neprostupnou železnou oponou¹⁰⁶ a Habsburkové jsou i nadále odmítáni.¹⁰⁷ Otto si uvědomuje, že nacistická hrozba byla vystřídána tou komunistickou, Sovětský svaz považuje za nebezpečí pro celý svět; boji proti komunismu tak zasvětil dalších několik desetiletí. Roku 1950 zakládá v Madridu CEDI, Centre Européen de Documentation et d'Information, Evropské dokumentační a informační středisko, jenž má za cíl „soustřeďovat ve všech evropských zemích síly ochotné bránit zásady evropské křesťanské kultury a západního myšlení.“¹⁰⁸

Jeho hlavní náplní je Panevropská unie, kde se stává po smrti jejího otce zakladatele Kalergiho předsedou. Ta nadále hájí projekt evropské integrace, chápe Evropu jako živý organismus, jehož duší je křesťanství jakožto nejsilnější duchovní zdroj evropské kultury. Takový celek by se měl opírat o čtyři základní pilíře, o svobodu, sociálně tržní hospodářství, křesťanství a sebeurčení jako zásadu vztahů mezi národy.

V poválečných letech Otto navštěvoval své krajany, kteří prchali z oblastí sovětského vlivu. Byli soustřeďováni v utečeneckých táborech v západních okupačních zónách v Německu. Otto se v jednom z těchto táborů seznámil s princeznou Reginou von Sachsen-Meiningen, která zde sloužila jako zdravotní sestra. Svatba se konala 10. května 1951 a snoubenci zvolili místem sňatku kostel "Des Cordeliers" v Nancy. Z jejich manželství vzešlo

¹⁰⁵ Churchill ve svých pamětech zpětně hodnotí svůj návrh na vznik Podunajské federace jako pozitivní řešení. V posledním šestém díle svých pamětí mapujících období od vylovení spojenců v Evropě (červen 1944) po kapitulaci Japonska (září 1945) včetně Jaltské (únor 1945) a Postupimské konference (červenec – srpen 1945), už můžeme pozorovat naprostý ústup plánů na vznik určitého soustátí na území střední Evropy. V korespondenci s americkým prezidentem Rooseveltem a vládcem SSSR Stalinem vyplouvá na povrch jednak vzrůstající politický vliv Sovětského svazu a také víra, že se po válce podaří s pomocí mezinárodních organizací nastavit takové záruky, které zabrání dalšímu globálnímu konfliktu. Podunajská federace tak se svou stabilizační funkcí v regionu pozbývala na smyslu. IN: CHURCHILL, Winston. *Druhá světová válka*, díl 5. Praha, Lidové noviny, 1995, str. 393-399.

¹⁰⁶ Železná opona je Churchillovo označení pro neprostupnou hranici mezi západním a východním blokem v době studené války (zhruba 1948-1990). Nacházela se na západní hranici NDR, Československa, Maďarska, ale i Rumunska a Bulharska.

¹⁰⁷ Beneš se v roce 1942 vyjádřil k možnému nástupu Habsburků do čela jakési středoevropské federace jasně: „Nevěřím, že by v této válce, jež je vedena především také o nové demokracie, bylo možno nastolit opět dynastie na osiřelé trůny, neboť by to nešlo bez násilí, revolucí, kontrarevolucí a nových diktatur. (...) Ani politicky, ani psychologicky nebude po mém názoru situace příznivá k obnově nějaké jednotné a veliké monarchie ve střední Evropě. Zejména však nevěřím v možnost obnovení monarchie habsburské, ačkoliv se často v Evropě a Americe líčí pád této monarchie roku 1918 jako osudová chyba. (...) Otázku Habsburků pokládám za vyřízenou.“ IN: BENEŠ: Edvard. *Demokracie dnes a zítra*. Eva – Milan Nevole, Praha, 1999, str. 202-204

¹⁰⁸ PERNES, Jiří. *Habsburkové bez trůnu*. Iris, Praha, 1995, str. 221.

sedm dětí nejdříve pět dcer a potom dva synové. Prvním dítětem byla Andrea (30. 5. 1953), pak následovala dvojčata Monika a Michaela (13. 9. 1954), Gabriela (4. 10. 1956) a Walburga (5. 10. 1958). Šedesátá léta jsou však ve znamení mužských potomků a dědiců kontinuity rodu. Dne 11. 1. 1961 se narodil Karel¹⁰⁹ a 16. 12. 1964 Pavel Jiří.

4. 1. Říšská myšlenka a idea evropského sjednocování

Otto byl během své diplomatické činnosti velmi plodným spisovatelem. V jeho knize *Úvahy o Evropě* se můžeme dopátrat jeho základních životních postojů.

Zhruba od počátku novověku dochází k procesům sebeuvědomování národů. Tvoří se jazykové, politické a sociální povědomí o existenci etnik, tyto nové národní identity spolu nicméně soupeří. Otto Habsburský hovoří o střetu mocí, který narušuje evropskou rovnováhu. Volá po potřebě vyšší integrace, rámce, který část identity postoupí identitě nadnárodní. Malé národy, které jsou neustále ohrožovány agresí větších celků, které mají tendenci uplatňovat své sféry vlivu, by měly opustit sveřepé prosazování svých národních zájmů a naopak se „stát nositeli, ochránci a vykonavateli evropských hodnot a norem.“¹¹⁰

Otto vymezuje dvě formy, jak se politika takového evropského národa profiluje. Definuje tzv. říšský přístup, který Evropu chápe jako celek se společným hodnotovým řádem a pak národní přístup, jenž se vyvinul z říšského. Národní přístup možná zajišťuje variabilitu, ale uvidíme-li okolní svět pouze jeho optikou, tak to vede k velkému nebezpečí výše zmíněného střetu identit. Oba přístupy by měly být v rovnováze, nacionalismus je dle Otty lákavější, ale zároveň omezenější; má sklon inklinovat k totalitarismu - jím je také ohrožován proces evropské integrace, pozice národního přístupu dusí přirozený lidský cit k toleranci a empatii. Nacionalismus stojí v cestě evropské integraci.

Další vývoj může být dvojitý. Buď se národy uzavřou do hermeticky uzavřených schránek, nebo budou svobodně participovat na mezinárodních formách soužití, s vědomím plné zodpovědnosti.

¹⁰⁹ Karel Habsbursko-Lotrinský narozen 1961 se po smrti Otty stal přímým následníkem trůnu a kráčí ve šlépějích svého otce. Od roku 1986 je předsedou Panevropského hnutí Rakouska a roku 2002 se stal generálním ředitelem Organizace nezastoupených států a národů (UNPO). V letech 1996 až 1999 byl poslancem EP za Rakouskou lidovou stranu (ÖVP).

¹¹⁰ HABSBURO, Otto von. *Úvahy o Evropě*. Praha, Panevropa Praha s.r.o., 1993, str. 8.

Podle svých slov navazuje Otto na odkaz Svaté říše římské¹¹¹ a jejího nadnárodního charakteru. Instituci císaře, už od dob Karla Velikého, chápe jako funkci, službu. Císařství si ve svém jádru nese nadnárodní ideu, císař je tu soudcem v otázkách mezinárodního práva. Za příklad dává císaře a českého krále Karla IV., který uplatňoval nadnárodní pluralitu, nevedl žádnou národní politiku, byl blízký Němcům i Čechům; říšská a česká politika nebyla v rozporu.

Apeluje na uvědomění faktu mnohvrstevného pohlížení na každý národ. Na národ nelze uplatňovat kvalitativní měřítka, je to souhrn mnoha proměnných.¹¹²

Zánik hodnot říše nevidí v roce 1806¹¹³ ale v roce 1866, kde v bitvě u Hradce Králové udělalo Německo svůj poslední krok ke svému sjednocení. Otto v tomto klíčovém bodě evropských dějin vidí boj dvou koncepcí. Rakouské theocentrického myšlení, kde v centru myšlení a legitimizace stojí Bůh a po té antropocentrické pruské myšlení, které na piedestal postavilo zbožštěného člověka, potažmo celku. Absolutizace společnosti je apriorní základ každého nacionalismu. František Josef I. nikdy nemohl dělat Bismarckovu imperiální politiku¹¹⁴, Rakousko-Uhersko bylo mnohonárodnostním celkem, smíšené národy jsou podle Otty předpokladem míru.

¹¹¹ Svatá říše římská (800 - 1806) je název zaniklého evropského státního útvaru. Nejprve roku 800 papež Lev III. vložil na hlavu Karla I. Velikého císařskou korunu (císař římské říše), tím de facto došlo k obnově císařství v Evropě. Po jistý čas byla moc císařů omezena, než se Ota I. roku 962 nechal korunovat císařem Svaté říše římské a vytvořil tak nadnárodní útvar zahrnující dnešní Německo, severní Itálii, Rakousko, Švýcarsko, Lichtenštejnsko, Belgie, Nizozemí, Lucembursko, České země, Slezsko a část Francie. Záměrem nové říše bylo obnovit moc antického impéria, mocenské centrum měla v Německu. Po celý středověk měla říše univerzalistické, nadnárodní aspirace. Od vestfálského míru (1648) byla však Svatá říše římská pouze volným seskupením samostatných států (císař bezprostředně ovládal už jen své vlastní rodové državy).

¹¹² Národní hnutí je podle prof. Miroslava Hrocha reakcí na modernizační tendence a probíhá na různých místech různě (asynchronně). Národní hnutí uvnitř většího multietnického celku je hnáno snahou docílit většího podílu na politické moci, je to boj za lidská práva a občanské svobody. Požadavky, o které se takové hnutí opírá, se mění s časem a s aktuálními podmínkami, víceméně s probíhající dobou narůstají. Odvíjejí se od sociální základny předáků, od vývoje vnitropolitické situace (systému), typologie národního hnutí a od vlivu identit, které předcházely identitě národní. V takovém procesu probíhá boj o hodnoty, které etnické skupiny teprve vytvářejí a prosazují (stereotypy jako byl mýtus mírumilovného národa, odvěkého nepřítele apod.)
IN: HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha, Lidové noviny, 1999.

¹¹³ Formálně Svatá říše římská zanikla v roce 1806, kdy se Habsburk František II. na nátlak Napoleona vzdal titulu římský císař a místo něj začal na prvním místě užívat titulu císaře rakouského, jež přijal již roku 1804. Podle Otty Habsburského ovšem insignie a idea Svatá říše římská našly útočiště v císařské Vídni.

¹¹⁴ Zde je dobré zmínit tzv. bosenskou krizi, mezinárodní konflikt způsobený anexí Bosny a Hercegoviny Rakousko-Uherskem z 6. 10. 1908, který za jistý akt agrese můžeme považovat. Podle Taylora (*Poslední století habsburské monarchie*) byla tato krize výsledkem jednak malého sebevědomí monarchie, „starce, jehož opouštějí poslední síly“ a proto bylo potřeba „vystavit pozůstatky své mužnosti“. A jednak shodou okolností, kdy se v čele říše objevují razantní osobnosti. Vedle válečně naladěného Conrada von Hötzendorffa nastupuje na post ministra zahraničí Alois Lexa von Aehrenthal, ctižádostivý a údajně arogantní muž. Důsledky krize byly pro Rakousko-Uhersko špatné. Nepřátelství se Srbskem, které si dělalo ambice na získání Bosny, se vyostřilo, stejně tak ruská politika se obracela proti středoevropské říši. Tento „rakouský imperialismus“ byl navíc

Prohra Rakouska a zánik ideji theocentrické koncepce znamenalo vzednutí vlny nacionalismu po celé Evropě. Plné důsledky porážky říšské myšlenky jsme pocítili ve druhé světové válce. Nástupnické státy rakousko - uherské monarchie, samotné sužovány nacionalismem, nedokázaly nejprve odolávat Hitlerovi a poté ani sovětské moci. „Jak katastrofální bylo pak také rozbití hospodářského dunajského prostoru, jsme viděli nejprve ve dvacátých a třicátých letech. Kde byl dříve možný obchod a volné cestování, vznikly ve znamení údajné národní suverenity malé státy, závory a celní hranice. I v tom spočíval základ velkých ekonomických otřesů našeho kontinentu, které umožnily nacionálnímu socialismu a jeho spojencům vítězství.“¹¹⁵ Rozbitá jednota, která tu zbyla ve střední Evropě, byla podle Otty tragickým omylem. Na sklonku tisíciletí už však není možné jít cestou nacionalismu a týká se to i České republiky: „České země – tedy také Morava a rakouské Slezsko – mají v Evropě prvorozené právo. Mohou na to klást důraz. Jestliže se budou obnovovat v duchu křesťanství. V tomto duchu by také mohly být překonány nacionální nenávisti a odklon od náboženství, které v Čechách stále ještě existují. (...) Nenalezneme-li cestu zpět k víře, Evropa nepřežije.“¹¹⁶

Svým postojem k vývoji středoevropského prostoru po první světové válce se blíží k myšlenkám svého otce císaře Karla I. Mírové smlouvy měly odstranit národnostní třenice mezi národy tím, že je od sebe odtrhnou. Tím se ale dohodové mocnosti dopustily velkého omylu, malé státy trpěly pocitů méněcennosti, neklidem a o to více lpěly na dravém nacionalismu. O tom, jak byly poté snadným soustem pro sovětské a německé zájmy, už byla řeč. Otto se opět zasazuje, že je naprosto nutné omezovat suverenity mocensky silných států ve prospěch většího spojování národů, vytvoří se tak spleť povinností a vzájemné zodpovědnosti. Za nejpovzbudivější jev od pádu komunismu považuje pretendent trůnu vzkříšení federalismu ve spolkových zemích Německa, když byla odmítnuta centralistická tradice Bismarckovy říše ve prospěch federativní ideji Svaté říše římské.

Na závěr otevírá Otto otázku Boha a jeho vymizení z evropského kontinentu. Soužití na sterém kontinentu bez křesťanství podle něj není možné. Ztráta víry rovná se bezmezná amorálnost. Říká: „Tak jako by stará Evropa nevznikla bez křesťanství, ani nová Evropa

vystupňován novinářskou kampaní proti vůdcům Srbska, která měla ospravedlnit očekávanou válku, ke které ale nedošlo. Vedle zhoršení mezinárodní pozice, utrpěla monarchie i značné morální šrámy. Dostala samu sebe do situace, kdy se už „nemohla opírat o jiný základ své existence než o hrubou sílu.“ IN: TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998, str. 287-313.

¹¹⁵ HABSBURO, Otto von. *Úvahy o Evropě*. Praha, Panevropa Praha s.r.o., 1993, str. 54.

¹¹⁶ MEZIHORÁK, František. *Galerie velkých Evropanů*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc, 2003, str. 75.

nemůže být jen velkým obchodem nebo velkou administrativou. (...) Přirozeně potřebujeme svobodné a sociální hospodářství, protože jen takové funguje a slouží člověku. Avšak Evropa bez křesťanství by se zhroutila jako domeček z karet, protože by jí chyběla duše.“¹¹⁷

Jeho odpor k růstu nacionalismu v na úkor křesťanství je cítit hlavně v těchto slovech: „Když byla před dvěma sty lety, v důsledku Francouzské revoluce, na oltář pozdvižena Bohyně rozum, když bylo oznámeno, že Bůh je mrtev nebo že nikdy nežil, začala až dosud největší krize lidstva. Ta vyústila ve dvacátém století ve zřízení koncentračních táborů nacionálního socialismu a komunistických Gulagů.“¹¹⁸

Od roku 1979 do roku 1999 byl, poté co vedle rakouského občanství přijal také německé občanství, členem Evropského parlamentu za bavorskou Křesťansko-sociální unii Bavorska (CSU) a dvakrát působil (jakožto nejstarší člen EP) jako tzv. čestný předseda při volbách předsedy EP. Byl také předsedou Evropské lidové strany v politickém výboru od 1981 do 1999, předsedou delegace Smíšeného parlamentárního výboru EU - Maďarsko, člen Politického výboru pro spravedlnost a občanská práva a zastupující člen Výboru pro rozvoj a Výboru pro kontrolu rozpočtu. Svým působením v Evropském parlamentu chtěl od začátku přispět k osvobození národů střední Evropy od komunismu a k jejich budoucí integraci se západní Evropou. V roce 1989 se Otto Habsburský jako prezident Panevropské unie výrazně angažoval v procesu konečného rozkladu komunistického bloku při organizaci tzv. Panevropského pikniku na maďarsko-rakouských hranicích 19. srpna 1989. Tato událost je považována za symbolický milník v procesu pádu komunistického systému v Evropě.¹¹⁹

Jedno z nejtěžších rozhodnutí svého života Otto učinil 31. května 1961, kdy podepsal dokumenty, jimiž se vzdává nároků na trůn. Důvod byl dvojitý. Jednak aby jeho děti nemusely žít v exilu, jednak aby si on sám připravil širší základnu pro propagandistickou činnost jako předseda Panevropské unie. Rakouští socialisté mu přesto odmítli udělit povolení pobytu. Do Rakouska směl přijet teprve, když správní soud rozhodl v jeho prospěch, 31. května 1966.¹²⁰

¹¹⁷ HABSBUURG, Otto von. *Úvahy o Evropě*. Praha, Panevropa Praha s.r.o., 1993, str. 115.

¹¹⁸ HABSBUURG, Otto von. *Úvahy o Evropě*. Praha, Panevropa Praha s.r.o., 1993, str. 116.

¹¹⁹ Tzn. Panevropský piknik je považovaný za jednu z předzvěstí pádu železné opony. Během této pokojné demonstrace na rakousko-maďarských hranicích poblíž Šoproně 19. srpna 1989 se na tři hodiny otevřela hranice mezi Maďarskem a Rakouskem a několik stovek občanů NDR ji využilo k útěku na Západ. IN: BROOK-SHEPHERD, Gordon. *Uncrowned Emperor*. Hambleton and London, New York, 2003, str. 191-192.

¹²⁰ HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové, životopisná encyklopedie*. Praha, BRÁNA, spol. s.r.o., 1996, str. 353.

Na počátku osmdesátých let se atmosféra v Rakouské republice mění a mladší generace se postupně vymaňuje z předpojatosti a předsudků vůči rodu Habsbursko-Lotrinskému. Již v roce 1980 správní soud rozhodl, že mohou do země přicestovat členové rodu, kteří se narodili po roce 1918, aniž by se přitom zřekli práva na rakouský trůn. Byly však učiněny výjimky. V roce 1982 bylo i matce Otty, císařovně Zitě, dovoleno podniknout dvě cesty do Rakouska. První se uskutečnila 16. května 1982 a udála se bez veřejného ohlášení. Druhá proběhla od 17. srpna do začátku září a tato návštěva vzbudila nečekaně příznivou reakci u rakouského obyvatelstva. Lze říci, že ledy byly konečně prolomeny.

V posledním desetiletí Otto sledoval, jak se prostřednictvím Evropské unie přes všechny obtíže Evropa sjednocuje a zejména hospodářsky integruje. Své nadšení si nenechával pro sebe: „Já jsem vždy říkal, že Evropa musí růst jako strom a nemůžeme ji budovat jako mrakodrap. Naneštěstí to trvalo velmi dlouho. Přišly problémy s Hitlerem a potom rozdělení Evropy. To, co se nám podařilo, je neobyčejný úspěch. Starší lidi jako já zažívají radost z toho, jak je úžasné chodit volně přes hranice. Mnoho lidí se podařilo osvobodit.“¹²¹

Vyjadřoval se i konkrétněji k evropské politice. Nadále varoval před Ruskem: „Musím citovat Jelcina, který řekl: „nevím, jsem-li Rus nebo Asiat.“ Rusko je kromě toho koloniální mocnost a brutální koloniální války na sebe nedají dlouho čekat. Nechci, aby moje vnoučata musela bojovat za to, aby Rusko zůstalo na Sibiři.“, mluví o budoucnosti Evropy: „Zde je potenciál vytvořit vlastní evropskou kulturu. Jako se ve Švýcarsku spojily tři národy a vytvořily uprostřed Evropy oázu míru a prosperity, stejně tak by měla stát Evropa ve světě jako hospodářsky úspěšné centrum míru.“, a definuje poslání Rakouska v současném světě: „Vzor pro ostatní státy. Například v úsilí o zahájení rozhovorů s Chorvatskem. V dunajské oblasti již dnes opravdu srůstá to, co patří dohromady. Takzvaná Dunajská monarchie nebyla přece výtvořem ambicí a politiky, byla to realita, stojící na pevné zemi. Vždyť Chorvaté jsou naši krajané.“¹²²

Probouzet vědomí evropanství si dal Otto Habsburský za svůj hlavní cíl své politické činnosti. Držel se hesla „růzností k jednotě“. Jak deklaroval, úkolem evropského společenství je udržovat rovnováhu mezi integrovaným nadnárodním říšským principem s niterným

¹²¹ <http://dennik.sme.sk/c/3344498/habsburg-rusko-je-hrozbou-pre-europu.html> - vyhledáno 22. 12. 2011

¹²² http://neviditelnypes.lidovky.cz/z-meho-podkrovi-budoucnost-evropy-ocima-oty-habsburskeho-p34-/p_zahranici.asp?c=A051121_174739_p_zahranici_wag - vyhledáno 22. 12. 2011

vědomím různosti a hodnotové variabilnosti kolem nás, a národním principem, který zaručuje etnickou výlučnost. V tomto směru stojí za pozornost jeho otcovské, až jakoby svrchovaně císařské napomenutí české delegace v evropském parlamentu: „Stalo se to teď 19. listopadu (2002 – pozn. aut.), kdy Evropský parlament přizval všechny uchazečské země. To je skvělá věc. Každý tam mohl mluvit ve své řeči, k dispozici byly překladatelé. Všichni hovořili svým jazykem - s výjimkou Čechů. Ti mluvili anglicky. To mě hrozně rozzlobilo.¹²³ Vždyť naše jazyky přece musíme uplatnit! Nemůžeme se podílet na té beztvaré kaši! Máme přece nekonečně dlouhé dějiny, jazyky, kulturu, tradici. Musíme se trochu napřímit. Česká strana tohle neudělala. Jeden pán tam tedy česky mluvil. Díky bohu. Jinak mi to ale bylo strašně líto.“¹²⁴

Když Otto Habsburský, korunní princ rakousko – uherské monarchie, umírá v červenci 2011 v nedožitých 99 letech, nezanechává za sebou Evropu na pokraji zkázy tak jako v případě Františka Ferdinanda d'Este, ani říši v troskách jako u Karla I. Jeho smrt jakoby se Evropy už tolik netýkala, bezprostřední vliv na její utváření Habsburkové během 20. století možná definitivně ztratili. Otto toho byl po celou dlouhou dobu svého života svědkem.

Svůj život ovšem nežil v odloučení. Podobně jako jeho otec Karel považoval sám sebe a svou úlohu prostředníka mezi národy za boží osudové poslání, už ale ne pouze v mantinelech střední Evropy, ale v celoevropském měřítku. Jeho záměrem byla jednotná Evropa, kontinent bez bariér a „železných opon“, odideologizovaný prostor pro všechny národy a etnika.

Jeho štěstím byl fakt, že se stal účastníkem porážky Hitlera i pádu sovětského vlivu na východní a střední „habsburskou“ Evropu. Z Ottových vyjádření, i z rozhovoru pro Evu Demmerleovou v knize Císař Karel I., vyplývá, že zažíval na sklonku života upřímnou radost z cesty, na kterou Evropa v posledních desetiletích vykročila. Možná již zahlédl onu římskost i záblesky identity „evropanství“ v myslích obyvatel starého kontinentu a pozitivní dojmy

¹²³ Poevropšťování národního českého charakteru se jako všude jinde střetává s mnohými obtížemi. Žít životem celého kontinentu, tedy nadále tvořit jedinečnost českého národa a zároveň si dávat ideu evropanství jako cíl národních snah, u nás naráží podle Jaroslava Krejčího s přihlédnutím k hlavním kritikům „českosti“ (Klíma, Masaryk, Palacký, Tyrš, ...) na následující „chyby národního charakteru“. Zmiňuje hlavně pasivní vztah k násilí, nestatečnost, nehouževnatost, nesmělost, neschopnost sebekritiky, alibistické svádění viny na jiné, horší každodenní práce pro národ, diváctví, zápecnictví, malomyslnost, strach vstoupit do „ráje činů“, neproduktivní rozčilenost, národní žárlivost či hádavost. Otto Habsburský patrně některé z těchto rysů rozpoznal. IN: KREJČÍ, Jaroslav. *O češství a evropanství*. Amosium servis, Ostrava, 1993, str. 74-77.

¹²⁴ <http://mariaterez.sweb.cz/i027.html> - vyhledáno 22. 12. 2011

z takového zjištění nemohlo zkazit ani přiznání si, že Evropa „jeho“ katolického Boha přestává potřebovat.¹²⁵

¹²⁵ Otto Habsburský za nejvyšší autoritu považoval Boha a jakákoliv lidská práva bez Boha byla podle něj neuskutečnitelná. Tento boj v rámci instituce Evropské unie nicméně prohrál. Lisabonská smlouva se odvolává jen na kolektivní evropské náboženské a humanistické dědictví.

5. Závěr

Sledovali jsme vývoj státoprávních koncepcí střední Evropy v modelech Františka Ferdinanda d'Este, Karla I. a Otty Habsburského. Důvody jejich vzniku i podobu jakou měly, můžeme považovat u prvních dvou do značné míry za vynucené okolnostmi, u Otty za alternativu poválečného vývoje střední Evropy. Je jasné, že posuzování, zda měly modely uspořádání střední Evropy šanci na úspěch, patří mezi spekulace s příliš mnoha proměnnými. Neumíme odpovědět, za jaké situace by například nastupoval František Ferdinand na trůn. Stal by se císařem v míru či ve válce? Byla cesta k Velkému Rakousku volná, kdyby se mocnosti v případě neexistence světové války nevměšovaly do vnitřních záležitostí Rakouska-Uherska? To samé platí o Karlovi a Ottovi. Neznáme okolnosti, vnitřní pnutí říše ani charakter onoho „tady a teď“, kdy by se měly vize tří Habsburků uskutečňovat. Můžeme jenom odhadovat s přihlédnutím k opozitním silám Františka Ferdinanda, Karla I. a Otty, jestli jejich plány nebyly pouhým nereálným konstruktem.

František Ferdinand dlouho hledá model, který měl vstřebat a uklidnit vnitřní poměry rakousko – uherské říše. Obtíže si vynutily taková řešení, která byla ještě za revolučního roku 1848 nemyslitelná. Plán federace na (striktně vymezeném) národnostním principu byl ústupkem etnickým tlakům uvnitř státu a představoval pro arcivévodu nástroj pro usmíření mezi národy. František Ferdinand ve svém posledním plánu podle Popovicího knihy „Spojené státy Velkého Rakouska“ rezignuje na tradiční podobu hranic států monarchie. Vidíme, jak palčivá byla národnostní otázka v Rakousku – Uhersku. Symptomy nemocné říše byly natolik závažné, že se František Ferdinand rozhodl jít směrem, kde by stát nebyl ohrožován etnickými spory. Toto nebezpečí chtěl rázně vyřešit rozparcelováním říše; klíčem byla demografická národnostní mapa.

Při spatření podoby možného „Velkého Rakouska“ se neubráníme pocitu, že bez ohledu na slíbenou a národy vítanou federalizaci a bez ohledu na následníkovu razanci při prosazování, by takové řešení nebylo prakticky možné. Pohlédněme na území, které neodmyslitelně patří po staletí k českému historickému státu.

Nejprve tu je Německé Rakousko včetně německé oblasti jižních Čech a Moravy, dále Čechy tedy české oblasti Čech a Moravy s územím o něco větším než měl protektorát za

druhé světové války. Pak Německé Čechy s německými oblastmi severních, západních a severovýchodních Čech. A konečně Německá Morava, severní moravské pohraničí spolu s německými oblastmi Slezska. Jen těžko, za zcela mimořádných okolností by v době kolem úmrtí Františka Josefa I. (1916) bylo něco takového možné naplňovat, takové řešení bylo pro české země bezmála katastrofou. Jak ale víme, říše by se neměnila ze dne na den a František Ferdinand s tímto plánem počítal výhledově. Jeho programem bylo zpočátku omezovat postavení Uher a nějakým způsobem revidovat dualismus. Když nyní trošku povolíme uzdu fantazii, myšlenka Velkého Rakouska by se realizovala nejspíše až ve třicátých letech 20. století.

Při studiu života Karla I. si všimneme menšího paradoxu. Tento mladý císař nastupuje na trůn ne přímo nepřipraven, ale není pochyb o tom, že v roce 1916 ještě neuzrál natolik, aby říši nabídnul jasně konkretizovanou alternativu její podoby. Vládl v době válečného konfliktu a energii investoval do zmírňování dopadů války a vyjednávání o míru. Jeho manifest z října 1918 je výkřikem do tmy, revoluční obrat, který svět a národy habsburské monarchie neberou vážně. Teprve za jeho exilového působení spatřujeme v Karlovi skutečného státníka, ne pouze rodově nezpochybnitelnou vládnoucí figuru ve smyslu „vládneš, protože musíš.“ Karel neustává v diplomatické činnosti a pouští se do zevrubných analýz poválečné doby a těsně před smrtí dokonce sepisuje ústavu pro Rakousko. Karel vládl dříve, než měl vládnout (a v jakých podmínkách měl vládnout), a nevládl v době, kdy byl připraven vládnout.

Měl by federalizační manifest šanci na úspěch v době míru, v době kdy by národy nečetly slova prezidenta Wilsona o právech na sebeurčení a kdy by centrální moc monarchie nebyla papírovým drakem tak jako v říjnu 1918? V manifestu se píše: „Rakousko se má státi, jak tomu chtějí jeho národové, státem spolkovým, v němž každý národní kmen tvoří svůj vlastní státní útvar na území, jež obývá.“ Taková definice může s odstupem bezmála stovky let vyvolávat na české straně rozpačité pocity. Pakliže by sebeurčování národů probíhalo podle konstrukce, že každý „národní kmen tvoří svůj vlastní státní útvar na území, jež obývá“, bylo by dost možné, že takový státní útvar by se blížil okleštěné podobě, které české země měly za protektorátu.

Návrh ústavy z ledna 1922 už věrněji přihlíží k přání českých politických představitelů. Země Koruny české by byly samosprávné v rámci federace v podobě historických hranic,

výtky by si oproti tomu zřejmě neodpustila německá menšina (přes 30% obyvatelstva). Opět se zde potýkáme s nacionálními komplikacemi, ovšem v obráceném gardu. Pokud by nedošlo k první světové válce a Vídeň by se nestala bezmocnou v procesu emancipace národů monarchie, Němci by neměli asi pochopení pro vznik samostatné české země v rámci Velkého Rakouska Karla I. Ten ale zašel dál i v citlivé jazykové otázce, zatímco u Františka Ferdinanda by úředním jazykem byla němčina, u Karla by administrativa probíhala v jazyku většinového i menšinového národa.

Oba, jak František Ferdinanda, tak Karel I. řeší model jinak, oba by s největší pravděpodobností tak snadno neuspěli. Uhry nestály o oslabení svých vydobytých pozic v dualismu a profil federalizace (ať už v jakékoliv podobě) by jejich podíl na moci ve středoevropské monarchii snižoval. České země se domáhaly svých historicko právních nároků, o které by je František Ferdinand připravil. Němci shlíželi k ideám všenněmeckého sjednocení a nespokojili by s povýšením Slovanů (dvě ze čtyř zemí personální unie Karla I. by byly slovanské) v modernizované organizaci Velkého Rakouska.

Otto Habsburský byl zbaven tíživé zodpovědnosti za osud monarchie. Netýkal se ho bezprostřední tlak mnoha staletí existující říše, svých přání o opětovném zřízení císařství ve střední Evropě se ale nejpozději do roku 1945 nevzdával. Takováto poslední myslitelná a po jistou dobu i reálná možnost se naskytla za druhé světové války. Otto s plným nasazením oživuje projekt Podunajské federace, jak se ale později ukázalo, podmínky k jeho realizaci nebyly tak příznivé, jak se on a mnozí další domnívali. V okamžiku, kdy bylo jasné, že se návrat Habsburků k moci odkládá na neurčito, Otto plně rozšiřuje svůj zorný úhel na „péči“ o celou Evropu. vzdal se, či přesněji akceptoval vědomí neuskutečnitelnosti nové instalace monarchie a pokoušel se zasazovat o nastartovaný proces evropské integrace.

Tragédie druhé světové války dostala koncepci federace s panovníky habsburského rodu opět po jistý čas na pořad dne, sílu na prosazení ale Otta neměl. Zajímavá časoprostorová varianta by se nabídla v okamžiku, kdy by se vytvořila možnost restaurovat monarchii po vyhnání/odsunu Němců z Československa po roce 1945. Obě události jsou ale neslučitelné a historicky nekoherentní; Otto se postavil proti Benešovým dekretům a vyhnání/odsun by ho ani nenapadlo jako „nového“ císaře monarchie v roce 1945 iniciovat. A naopak v druhé variantě, po roce 1945 už nepřicházelo v úvahu (Československo se dostávalo pod sféru vlivu SSSR), že by v době po vyhnání/odsunu mohla být obnovena

monarchie, i když se tím vlastně vyřešila značná část nacionalistických obtíží koncepcí Františka Ferdinanda a Karla I. v české otázce.

Všichni tři vycházeli z potřeb reformovat (znovuobnovit) a zachovat životaschopnost soustátí. Východiskem byla vždy federalizace, samozřejmě s různou dávkou centralismu. Sebevědomější plány jsou pozorovatelné u Františka Ferdinanda, cílem bylo mocné Velké Rakousko, hegemon střední Evropy, rovnocenný hráč Německa a velmoc v celosvětovém měřítku. Historik A. J. P. Taylor v něm dokonce viděl „absolutistického militaristu“. Oproti němu byly vize Karla I. a Otty pochopitelně střízlivější a nestály jednou nohou v imperiálních dobách přelomu století.

Ještě jednu okolnost mají výše zmiňované koncepce střední Evropy společné. A to fakt, že nikdy nebyly uvedeny do praxe. Plány, modely a zamýšlené změny zůstaly navždy jenom teorií na papíře, neaplikovanou alternativou. Rakouská monarchie se nikdy nestala federací národů, jak si to František Ferdinand d'Este, Karel I. a Otto Habsburský přáli.

Seznam použitých pramenů

Literatura:

BENEŠ: Edvard. *Demokracie dnes a zítra*. Eva – Milan Nevole, Praha, 1999. ISBN 80-86107-08-6

BROOK-SHEPHERD, Gordon. *Uncrowned Emperor*. Hambledon and London, New York, 2003. ISBN 1-85285-439-1

DEMMERLEOVÁ, Eva. *Císař Karel I*. Ikar, Praha 2006 (německý originál *Kaiser Karl I*. vydaný roku 2004 ve Vídni přeložil Jiří Vodvárko). ISBN 80-249-0678-3

FERGUSON, Niall a kolektiv. *Virtuální dějiny: historické alternativy*. Praha, Nakladatelství Dokořán, 2001 (anglický originál *Virtual History* vydaný roku 1997 v Londýně přeložili Pavel Cechl, Marcela Horáková, Jiří Pilucha, Marek Prorok, Svatava Raková, Václav Viták) ISBN 80-86569-02-0

GALANDAUER, Jan. *František Ferdinand d'Este*. Praha, Svoboda – Libertas, 1993. ISBN 80-205-0350-1

GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha a Litomyšl, Paseka, 1998. ISBN 80-7185-176-0

GRIESSER-PEČAROVÁ, Tamara. *Zita- Poslední císařovna*. Praha, Mladá fronta, 1994 (německý originál *Zita. Die Wahrheit über Europas letzte Kaiserin* vydaný roku 1992 v Bergisch Gladbachu přeložila Šárka Stellnerová). ISBN 80-204-0481-3

HABSBURG, Otto von. *Úvahy o Evropě*. Praha, Panevropa Praha s.r.o., 1993. ISBN 80-900034-6-X

HAMANNOVÁ, Brigitte. *Habsburkové, životopisná encyklopedie*. Praha, BRÁNA, spol. s.r.o., 1996 (německý originál *Die Habsburger. Ein biographische Lexikon* vydaný roku 1988 ve Vídni přeložili Milada a Milan Kouřimských) ISBN 80-7176-415-9

HAMANNOVÁ, Brigitte. *Hitlerova Vídeň*. Praha, Prostor, 2011 (německý originál *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* vydaný roku 1996 v Mnichově přeložila Alena Bláhová). ISBN 978-80-7260-246-9

HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha, Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-298-7

CHURCHILL, Winston. *Druhá světová válka, díl 5*. Praha, Lidové noviny, 1995 (anglický originál *The Second World War: Closing the Ring* vydaný roku 1951 přeložil Zdeněk Hron). ISBN 80-7106-072-0

CHURCHILL, Winston. *Druhá světová válka*, díl 6. Praha, Lidové noviny, 1995 (anglický originál *The Second World War: Triumph and Tragedy* vydaný roku 1953 přeložil Zdeněk Hron) ISBN 80-7106-073-9

KREJČÍ, Jaroslav. *O češství a evropanství*. Amosium servis, Ostrava, 1993. ISBN 80-85498-19-7

KREJČÍ, Oskar. *Geopolitika středoevropského prostoru*. Praha, Professional Publishing, 2009. ISBN 978-80-7431-001-0

KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan. *Hodža versus Beneš*. Karolinum, Praha, 1999. ISBN 80-7184-828-X

MEZIHORÁK, František. *Galerie velkých Evropanů*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc, 2003. ISBN 80-7182-139-X

NOWAK, Karl Friedrich. *Pád dvou císařství*. Praha, Melantrich, 1931 (německý originál *Chaos* vydaný roku 1923 v Mnichově přeložil Richard Wolfa a Bedřich Vaníček)

PEKAŘ, Josef. *Deníky Josefa Pekaře*. Praha, Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-419-8

PENÍŽEK, Josef. *Z mých pamětí*. Praha, 1928.

PERNES, Jiří. *Habsburkové bez trůnu*. Iris, Praha, 1995. ISBN 80-7176-253-9

PERNES, Jiří. *O trůn a lásku*. Praha, BRÁNA, a.s., 2007. ISBN 978-80-7243-311-7

ROSŮLEK, Přemysl, CABADA, Ladislav. *Evropa národů, patriotů a integrace*. Pelhřimov, Aleš Čeněk, 2002. ISBN 80-86473-13-9

SETON-WATSON, Robert William. *Sarajevo*. Praha, Melantrich, 1929 (anglický originál *Sarajevo : A Study In The Origin Of The Great War* vydaný roku 1926 v Londýně přeložil Pavel Váša)

SÉVILLIA, Jean. *Poslední císař*. Plzeň, Plejáda publishing s. r. o., 2010 (francouzský originál *Le dernier empereur – Charles d'Autriche* vydaný roku 2009 v Paříži přeložila Jitka Matějů). ISBN 978-80-87374-22-1

ŠEDIVÝ, Ivan. *Češi, české země a Velká válka*. Praha, Lidové noviny, 2001. ISBN 80-7106-274-X

TAYLOR, A. J. P. *Poslední století habsburské monarchie*. Brno, Barrister & Principal, 1998 (anglický originál *The Habsburg Monarchy 1809-1918* vydaný roku 1941 přeložil Tomáš Suchomel). ISBN 80-85947-26-9

URBAN, Otto. *František Josef I*. Praha, Mladá fronta, 1991. ISBN 80-204-8173-3

VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy*. Praha, Lidové noviny, 2004. ISBN 80-7106-663-X

WINDER, Ludwig. *Následník trůnu*. Praha, Aurora, 1997 (německý originál *Der Thronfolger* vydaný roku 1938 v Curychu přeložila Růžena Grebeníčková). ISBN 80-85974-13-4

WÖFLING, Leopold. *Habsburkové ve vlastním zrcadle*. Praha, 1921 (německý originál *Habsburger Unter Sich – Freimütige Aufzeichnungen Eines Ehemaliges Erzherzogs* vydaný roku 1921 v Berlíně)

Internetové zdroje:

Sluší se zmínit, že uvedené stránky nejsou zaštitěny nějakou oficiální historickou institucí a jedná se spíše o fanouškovské, neprofesionální weby, případně o články žurnalistů.

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095687448-historicky-magazin/207452801280025/>
- vysílání z 23. 6. 2007 - vyhledáno 22. 12. 2011

<http://www.franzferdinand.cz/cz/Frantisek-Ferdinand-V> – vyhledáno 22. 12. 2011

<http://blisty.cz/art/20264.html> - článek zveřejněn 27. 10. 2004 - vyhledáno 22. 12. 2011

<http://dictionary.sensagent.com/Donauföderation/de-de/> - vyhledáno 22. 12. 2011

<http://mariaterez.web.cz/i027.html> - článek zveřejněn 28. 2. 2003 - vyhledáno 22. 12. 2011

http://neviditelnypes.lidovky.cz/z-meho-podkrovi-budoucnost-evropy-ocima-oty-habsburskeho-p34-/p_zahranici.asp?c=A051121_174739_p_zahranici_wag – článek zveřejněn 22. 11. 2005 - vyhledáno 22. 12. 2011

<http://dennik.sme.sk/c/3344498/habsburg-rusko-je-hrozbou-pre-europu.html> - článek zveřejněn 13. 6. 2007 - vyhledáno 22. 12. 2011